De liefde in de vrouwenquestie

Anna de Savornin Lohman

bron
Anna de Savornin Lohman, *De liefde in de vrouwenquestie*. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam z.j. [1898]

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/savo001lief01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

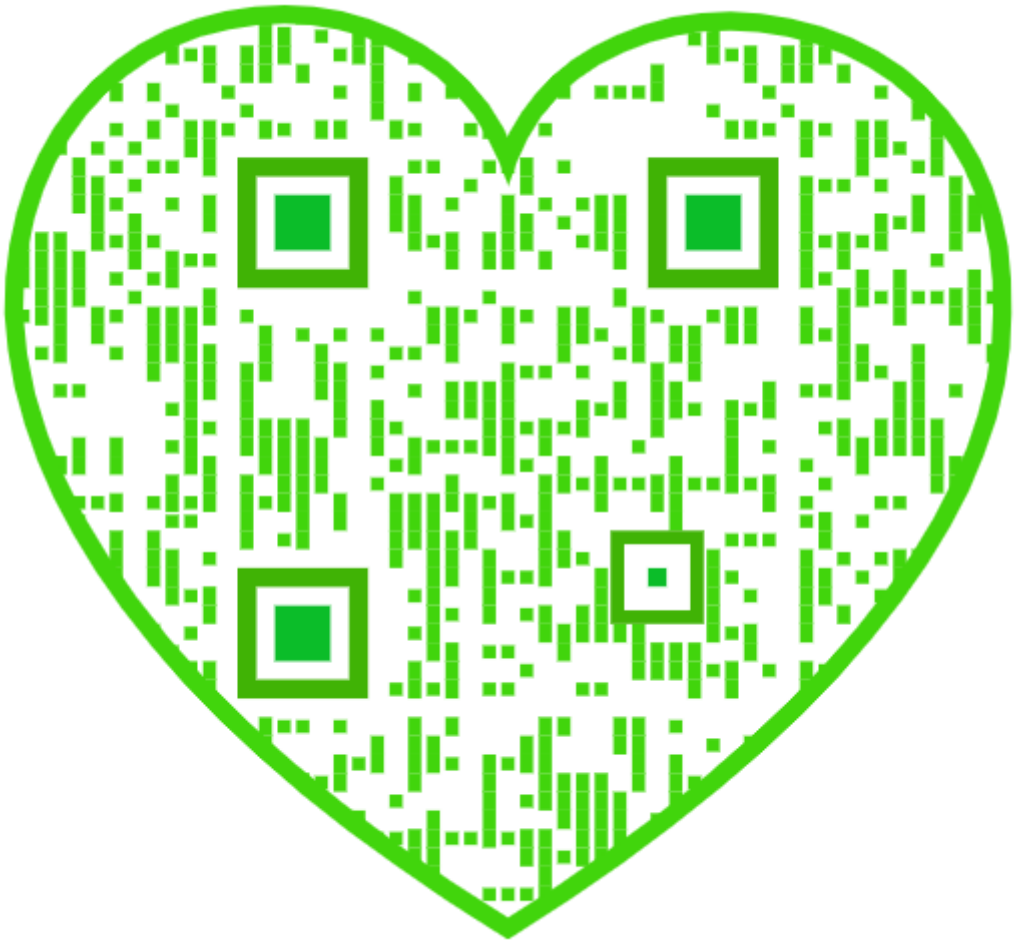

[Woord vooraf]

Ik wensch door de uitgave van deze brochure elk misverstand weg te nemen omtrent mijn persoonlijk standpunt ten opzichte der vrouwenquestie, vooral sinds mijn naam verbonden is geworden aan de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid door mijn mede-lid zijn van de Letterkundige en de West-Indische Rubriek-Commissìeën. De richting toch welke het Hoofdbestuur dier Tentoonstelling van lieverlede heeft ingeslagen, vooral wat de Congressen en het daar verhandelde betreft, is allerminst de mijne. Het boek der Presidente van het Hoofdbestuur predikt de leer, dat de vrouw die zich een zelfstandigen werkkring veroverde, dáárin haar *geluk* zou kunnen vinden zoo goed als de man. Tegenover haar boekenmenschjes: Corona van Oven en Hilda van Suylenburg, stel ik het intieme gemoedsleven dier werkelijkheids-vrouwen: Sonja Kowalewska en Marie Baschkirtzew, zooals zij zichzelven eerlijk gegeven hebben. Terecht zegt Laura Marholm: ‘De vrouw die wat beteekent is zeldzaam, maar nog véél zeldzamer is de vrouw die voor zichzelve en haar geslacht eerlijk is.’ Tot die uitzonderingen van eerlijkheid wensch ik te behooren door de volgende bladzijden.

I.

Er zijn zoo enkele onderwerpen die, aan het einde dezer eeuw, zich met een bijna brutale heftigheid op den voorgrond dringen, en waarvan men dientengevolge, hoe belangrijk zij ook zijn, toch haast moede wordt er over te hooren spreken. O, zeker, ze roepen dringend genoeg om een oplossing die questien: - van den socialen nood, - van de wereldpacificatie, - van den toestand der vrouw in de maatschappij. Maar die oplossing is en blijft maar steeds zoo héél moeilijk. De meeste menschen, die zich met groote drukte aan 't hoofd van deze of van die beweging stellen, hebben ten slotte met al hun gepraat en geschrijt toch zoo heel weinig nieuws te vertellen. Ze brengen zoo weinig, althans goeds, tot stand. Het is een ronddraaien in een cirkelgang: ‘Zoo deugt de toestand niet; dus moet het anders worden.’ Maar hóe dat andere dan zijn zal, dat wordt ons wel voorgespiegeld met veel mooie woorden en met luidklinkende phrasen, maar ten slotte stuit de uitvoering af op allerlei, dikwijls onoverkomelijke bezwaren. Zoo komt men er dan wel eens toe zich moedeloos af te wenden van die idealisten, die maar steeds van een betere *toekomst* droomen, - die toch nooit aanbreekt en *heden* wordt.

Voor mij heeft het bovenstaande in de eerste plaats betrekking op de ‘vrouwenvraag,’ waarin ik met hart en ziel belangstel, maar waarvan ik niet zie dat zij, in den goeden zin, tot een oplos-

sing geraakt. Ik durf gerust verklaren dat niemand méér dan ik eene voorstandster kan zijn van het gelijke *recht* van vrouw en man voor de wet. De harde *noodzakelijkheid*, de steeds toenemende strijd om het bestaan, dwingt de vrouw in onze dagen steeds méér tot in haar eigen onderhoud voorzien, dikwijls bovendien in dat van anderen: haar bejaarde ouders, haar broertjes en zusjes, haar man of kinderen. Dan is het een om gerechtigheid schreiende eisch, dat men háár arbeid ten minste even goed betale als dien van den collega-man, dat men haar niet alleen in de lasten, die de Staat zijn burgers oplegt, laat deelen, maar haar óók de voorrechten gunt van dat Staatsburger zijn. Hoeveel schreeuwende onrechtvaardigheid in dit opzicht nog heerscht behoef ik hier niet met voorbeelden te staven want zelfs de meest conservatieve luidjes kunnen niet meer tegenspreken dat de Wet de vrouw als onmondige behandelt en uitsluit, tot nadeel van haar zelve en dikwijls ook van haar kinderen. Ook in andere opzichten gaat de Staat vóór in onbillijke behandeling der vrouw. Er zijn b.v. bij het openbaar-lager-onderwijs aan één school dames en heeren werkzaam, waar de dames (die toch physiek de zwaksten zullen zijn) méér lesuren hebben waar te nemen dan hun mannelijke collega's, en toch worden zij met nog *f* 100 per jaar minder betaald dan dezen. Waarom? Ja, omdat men nu eenmaal heeft aangenomen als axioma dat een vrouw van wat minder leven kan dan een man. Dit argument op zich zelf genomen is reeds een onbillijkheid. Want de Staat heeft er niet naar te vragen wat zijn ambtenaren, - hetzij dan man hetzij vrouw, - gelieven te doen met het hun toekomende salaris. De Staat heeft eenvoudig den geleverden *arbeid* te betalen zonder dat het hem aangaat of de onderwijzer het salaris ten volle gebruikt terwijl de onderwijzeres misschien een paar honderd gulden overspaart. Maar zou het bovendien wel wáár zijn: dat axioma van de vrouw die zooveel minder noodig heeft

dan de man? Moet zij niet voor haar woning en kleeding licht nog iets méér uitgeven dan hij, omdat zij een zeker ‘fatsoen’ heeft op te houden? Deelt zij niet in alle lasten van rijks- en vermogen- en personeele- en gemeentebelasting, enz. enz.? En eindelijk, hoevele van zulke voor hun dagelijksch brood slavende vrouwen worstelen niet met een zwak lichaam, dat in stand gehouden moet worden met versterkende middelen, met genees-kuren, en doktors-consulten, en allerlei geldkostende dingen van dien aard? Ik ben zoo vrij te gelooven dat die leer: van den man, die méer noodig heeft tot zijn onderhoud dan de vrouw, haar ontstaan te danken heeft aan de grootere behoefte aan kostbare *genoegens*, die het manlijk geslacht gewoonlijk heeft boven het vrouwelijke. - Mannen willen rooken, en naar de societeit gaan, en kaartspelen, en hun bittertje drinken! En dat alles heet dan dat zij meer *noodig* hebben tot *leven* dan de vrouw. - Neen, *noodig* hebben beide sexen evenveel, maar de man eischt dikwijls méér *genot* dan zijn vrouwelijke collega, onder het motto: *levensbehoeften*. - Intusschen, waar de Staat vóórgaat met deze leer blijven de particulieren niet in gebreke hetzelfde systeem meedoogenloos toe te passen op hun vrouwelijke slachtoffers. Ze weten het wel dat de strijd om het bestaan zoo recht fel is onder die werkzoekende vrouwen, die uit den aard der zaak zich beperken moeten tot een veel kleiner keuze van door hen uit te oefenen beroepen dan de man. - Aan den eenen kant trekt de wet reeds weer een lijntje. - Immers, advocaten, dominees, professoren, worden door haar niet gezocht onder 't vrouwelijk geslacht. Aan den anderen kant heelt het publiek een volstrekt niet onverklaarbaar vooroordeel tegen vrouwelijke doktoren, of tandartsen enz. En dan zijn er nog die vele vakken waarvoor ons *lichaam* van vrouw ons, per-se, ongeschikt maakt! Een vrouwelijk ingenieur bij den waterstaat of de spoorwegen b.v. is ondenkbaar, en evenzeer is de zoo goedkoope opleiding

tot marine- of infanterie-officier, waardoor zoovele jongelui hun carrière maken, natuurlijk uit den aard der zaak voor onbemiddelde *dochters* uit beschaafde gezinnen afgesloten. En eindelijk, ook die laatste uitweg die den man met handen aan zijn lijf steeds nog overblijft: koloniaal worden, of zich in Amerika of Transvaal of wáár ook met handenarbeid, als landbouwer b.v., een bestaan grondvesten, sluit zich der vrouw, - om haar anders geschapen lichaam, - onverbiddelijk af. Wanneer dientengevolge een voor de vrouw passend baantje, b.v. boekhouderes, of particulier secretaresse of zoo iets, openkomt, dan verdringt zich om dat te verkrijgen een groote schare van liefhebsters, die dan nog te concurreeren hebben met een aantal insgelijks erom solliciteerende mannen. Wanneer in zulke gevallen dan dikwijls de keuze op een vrouwelijke sollicitante valt, dan is dit gewoonlijk *omdat men haar nog wat minder salaris kan betalen dan men het een man zou moeten doen*. Men weet het wel: de ongelukkige uitverkorene moet immers al zóó blij zijn het vurig begeerde baantje te hebben gekregen, - dat feit op zichzelf is zoo'n buitenkansje voor haar, - dat men haar gerust nog wat kan afdingen op het oorspronkelijk vastgestelde honorarium. De nood dwingt haar onverbiddelijk tot het aannemen van datgene wat de man wel zou durven afwijzen als al te karig loon. Want het is voor een ‘fatsoenlijke’ vrouw in de bestaande omstandigheden zoo uiterst bezwaarlijk eene in háár stand passende betrekking te vinden. De man kan het nog wagen eens elders te probeeren; de ‘gelukkig’ geslaagde vrouw moet blij zijn ten minste iets te hebben gevonden dat haar, en dikwijls ook de haren, ‘den mond kan openhouden.’ En haar werkgever rekent op dien socialen nood-toestand der vrouw in de beknibbeling van het honorarium! Wat de arbeidende klasse aangaat, het is eenvoudig afschuwelijk wat wij zoo nu en dan te weten komen van de wijze waarop vrouwen

en meisjes, b.v. in fabrieken, misbruikt, laat ons maar zeggen mis*handeld* worden, voor minder loon nog dan de man. Het zou mij te ver voeren indien ik over deze véél-omvattende zijde van het vrouwenvraagstuk hier in bijzonderheden ging treden. De dames die zich veel bezighouden met maatschappelijk werk brengen daarover van tijd tot tijd belangwekkende bijzonderheden aan het licht. Zoo heb ik onlangs een ergerlijk staaltje hooren vertellen op een vergadering waar gesproken werd ten gunste van de 'Nationale tentoonstelling van Vrouwenarbeid.' Volgens onderzoek bestaan er bij ons fabrieken waar men meisjes van even twaalf jaar de geheele week, van 's morgens vroeg tot 's avonds laat, kousen laat aanbreien, met zenuwachtige snelheid, tot den bloedprijs van *f* 1.-, zegge één gulden, - per week. Medici hebben dan ook vastgesteld dat vele dezer ongelukkige slachtoffers dientengevolge, nog vóór zij lichamelijk volwassen zijn, reeds hun gestel vernield hebben.

Ik herhaal daarom: niemand kan méér dan ik doordrongen zijn van het belang dat de vrouw er bij heeft, in *iederen* stand der maatschappij, wanneer haar de helaas zoo noodzakelijke strijd om het bestaan gemakkelijker gemaakt wordt, dan nu het geval is. Neen waarlijk het is niet omdat ik niets voel voor de verongelijking en het harde lot van zoovelen mijner medezusters, indien ik zeg dat ik moede ben en teleurgesteld door het optreden der zoogenaamd 'geëmancipeerde' vrouw onzer dagen. Ik bedoel hier 'geëmancipeerd' in een ernstigen zin. Ik denk daarbij niet aan dat oppervakkig ander soort van moderne vrouwen, dat in den laatsten tijd welig tierende is, dat haar gelijkstelling met den man zoekt, - niet daardoor dat zij zijn gelijke wil wezen in geest, in ontwikkeling, in talent, - maar door een walgelijk navolgen van al zijn manlijke smaken en manlijke genoegens en manlijke uitspanningen; - hetgeen, ontdaan van alle mooie doekjes, ten slotte neerkomt op precies dezelfde mannenvangerij van

een vroeger geslacht, alleen met andere moderner kunstgrepen. Het verschil tusschen *voorheen* en *thans* bestaat bij dit genre van vrouw alleen maar daarin, dat zij toen coquetteerde àls vrouw -, op bals en diners en fancyfairs -; terwijl zij thans flirt als man met man - al fietsende en rookende en roeiende, en op de jacht gaande. (Ook in òns land bestaan reeds voorbeelden van dames die een jachtakte namen.) Ik veroorloof mij te beweren dat een heel groot deel van deze zich met zulk een ijver op sport toeleggende dames, die manlijke vermaken an und für sich volstrekt niet zoo prettig of voor hun gezondheid nuttig vinden als zij 't ons willen doen gelooven. En ik kan nog veel minder inzien dat zij door al die uithuizigheid en dat onafhankelijk doen veredelend op hun naaste omgeving werken. Maar ik geloof dat de beweegredenen van dit soort geëmancipeerde vrouw van een geheel anderen aard zijn. Zij weet héél goed dat een kort fiets-rokje haar aardig staat en intieme kijkjes geven kan op het lichaam, zoo goed als de gedécolleteerde baljapon; zij weet óók dat een cigarette, met een gracieuse beweging vastgehouden, een slanke blanke vrouwenhand voordeelig doet uitkomen; bovenal, zij weet dat de tegenwoordige jonge man, zelf gewoonlijk sport-liefhebber, veel méér en véél intiemer te ontmoeten is op tennis-veld, of in de roeiboot, of op 't rijwiel, dan zooals weleer, binnenshuis, op stijve partijen, onder 't oog van ouderen. - En, - ik begrijp wel dat ik door 't uitspreken dezer beschuldiging een groot deel van mijn sexe doodelijk beleedig, maar dit weerhoudt mij niet tóch mijn meening ronduit en eerlijk te zeggen, - ik geloof dat alleen dáárom, - uit een nieuw oogpunt van mannenvangerij, - een zeker soort van dames zoo ijverig meedoet aan de beweging voor ‘'t recht der vrouw’, en zich zoo geëmancipeerd aanstelt.

Maar ik heb niet die banale kleinzielige massa op het oog,

maar het andere, het oprechte soort, dat het ernstig, met hart en ziel, meent voor de vrouwenzaak. Dit soort juist is het dat ten slotte moedeloos doet worden diegenen, die als toeschouwster zijn zonder zelve ijverig aan den strijd deel te nemen. Dezulken slaan met een onpartijdig oog gade; maar die midden in 't vuur staan worden te veel door de hitte verblind. Zoo ijveren de leidsters van de ‘vrouwenbeweging’ met zulk een woede voor hun ideaal: ‘gelijkstelling van den man en de vrouw in alle opzichten’, zoo eenzijdig prijzen zij dat ideaal aan als ‘de’ weg tot vrouwengeluk - in plaats van er een treurige noodzakelijkheid in te zien, dat zij geheel vergeten, in hun ijver, hoe in den grond de vrouw en de man nooit gelijkgesteld kunnen worden *omdat zij nu eenmaal, naar lichaam en naar ziel, totaal verschillend-geschapen wezens zijn*. Want met dat onloochenbaar feit: *dat de vrouw nu eenmaal geheel anders is dan de man*, daarmee *moet* gerekend worden, of we willen of niet. 't Doet er immers niet toe of het onzen hoogmoed beleedigt, dan of we 't vleiend voor ons vrouwengevoel vinden, dat wij verschillend bewerktuigd zijn, de *daadzaak dat we 't zijn* valt toch niet te loochenen, bevestigt zich op duizenderlei manieren. En nochtans wordt zij halsstarrig voorbijgezien door diegenen die voor de gelijkstelling van man en vrouw zoo heftig kampen. De meesten van die vrouwen *kunnen* in hun zelfverblinding de waarheid niet meer erkennen; de anderen *willen* dat niet uit valsche schaamte, uit onnoozel-kleinzieligen hoogmoed. - Daarom getuigt Laura Marholm in dat laatste opzicht zoo volkomen naar waarheid van haar sexe: ‘De vrouw die wat beteekent is zeldzaam; maar nog véél zeldzamer is de vrouw die voor zichzelve en haar geslacht eerlijk is.’

Laura Marholm! - Ik wist van haar dat ook zij een boek had geschreven over de ‘vrouwenquestie’, - een boek van een zekere vermaardheid, - dat ik daarom op den duur niet ongelezen zou kunnen laten. En ik erken

dat ik tegen die taak opzag, dat ik mij vóór-ingenomen voelde tegen die vrouw die, voor de zooveelste maal, de aandacht vroeg voor de ‘vrouwenzaak,’ en alles wat daarbij behoort. Want, om die zoo even vermelde redenen ben ik er heusch moe van al dat in één cirkel ronddraaiende gezeur van ‘verongelijkte’ vrouwen te lezen. Zoo tallooze malen toch worden wij lastig gevallen met van die meer of minder handig gestelde betogen, waarin uiteengezet wordt in meer of minder doeltreffende bewoordingen, hoe de vrouw ongelukkig wordt door het onrecht dat de man haar aandoet; hoe hij haar behandelt als zijn mindere; en hoe zij toch, indien zij maar dezelfde opvoeding ontving en dezelfde rechten bezat als hij, in elk opzicht in staat zou zijn hetzelfde werk te leveren. En dan is het welsprekend slot van dit alles hoe de *geluksstaat* voor elke vrouw aanstaande is, die maar weet een *werkkring* te vinden; hoe het onbevredigd zijn van zoovele vrouwen alléén maar aan lediggang is te wijten, en hoe dus elke oorzaak tot vrouwen-leed zou zijn weggenomen, indien de maatschappij maar de grens wilde wegwisschen, die zij nog trekt tusschen de beide sexen. Ik ben er toe gekomen dit soort van vrouwenlitteratuur, - waarmee vooral onze dan ook uiterst vervelende vrouwenbladen zoo graag gevuld zijn, - met een gevoel van moeheid, - dat aan onwil gaat grenzen, - vá mij te schuiven. Want het is een belachelijke onwaarheid die met dit alles gepredikt wordt. 't Niet-zoo-zijn van dat alles maakt me soms boos, maar wekt meestal mijn spotlust op om zulk kinderachtig gebazel. Het is immers een treurige en domme leugen die de vrouw zichzelve en hare zusters wil opdringen, wanneer zij beweert dat een vrij, onafhankelijk leven, gelijk aan dat van den man, háár ooit dezelfde voldoening zou schenken, of voor haar zou kunnen voeren tot hetzelfde gevoel van geluk, dat de man vindt in een leven van werken-alléén. De tegenwoordige

wreede strijd om het bestaan brengt als een *noodzakelijkheid* mee, dat de wet van rechtswege der vrouw de gelegenheid niet màg onthouden een loopbaan te volgen naar eigen keuze en aanleg, onverschillig welke die ook zij; opdat zij, *noodgedrongen*, in haar eigen onderhoud kan voorzien. De questie wat haar *vrouwelijkheid* haar hierin toelaat heeft *niet de Staat* maar zij zelve, ieder individueel, te beoordeelen. En zeker, voor die zéér velen aan wie het geluk, - het echte vrouwengeluk, - onthouden werd, is het ook een groote troost zich ten minste een eigen toekomst te kunnen scheppen, een werkkring, die, al is het niet om brood er mee te verdienen, haar toch dient als middel van *verdooving*. Maar méér dan dit is van een *werkkring* niet ten gunste van het *lot* der vrouw te hopen, om het gelukkiger te maken. *Want een vrouw, die geen lief de heeft gekend, kan, - omdat zij nu eenmaal vrouw is, - nooit iets anders zijn dan laat mij het zeggen met de juiste woorden van Laura Marholm: - 'Ein leeres Gefäss'* (*een leeg omhulsel*) *dat zijn inhoud nog ontvangen moet van den man voor hel onvoldane gevoel van haar ziel!* - Er hoort moed toe, als men zelve een vrouw is, tegenover de wereld van ongetrouwde of om bijredenen getrouwde vrouwen te gaan staan, met zulk een bekentenis van vrouwelijke onmacht zonderden veredelenden invloed van den man! Maar, juist omdat Laura Marholm dien moed zoo eerlijk gehad heeft, omdat haar woorden klinken als een kreet van niet-kunnende-zwijgen waarheid, daarom heb ik haar, sinds ik haar boek gelezen heb, liefgekregen als een van die verwante zielen, die men hier en daar in 't leven ontmoet, hetzij persoonlijk, hetzij in hun werk, en die iemand vergoeden de wanhopige banaliteit van het gewone, hem vreemd blijvende soort menschen om hem heen.

'Das Buch der Frauen.' Onder dien min gelukkig gekozen titel heeft Laura Marholm haar zes portretten van zes beroemde, hedendaagsche vrouwen vereenigd. Want die titel,

die nog erger gemaakt wordt door de Hollandsche vertaling: ‘Moderne vrouwen’ leidt op een dwaalspoor. Men zou zoo oppervlakkig erdoor denken, dat Laura Marholm met ‘das Buch der Frauen’ zoo recht een scheiding wil maken tusschen man en vrouw, - in dien zin alsof de beide sexen elkaar volstrekt niet van noode hebben en als twee gelijk- en gelijksoortige grootheden nevens elkaar staan. Toen ik dan ook ‘Das Buch der Frauen’ nog niet gelezen had, stelde ik mij een soort vrouwenbijbel voor, waarin de hedendaagsche geëmancipeerde vrouw zou vinden aangewezen hoe zij zich bij verschillende gelegenheden zou hebben te gedragen, zelfstandig optredende, onafhankelijk van den man. - En nu, - ná het boek te hebben gelezen, - nu zou ik willen verklaren: ‘Een soort vrouwenbijbel’ is het ook, maar in een heel anderen, in een veel dieperen zin. Want het is een boek dat met zachte hand, - zoo voorzichtig en medelijdend als alleen eene die zelve vrouw is het kan, - den sluier oplicht waarachter de vrouw, de eenzame vrouw, haar innerlijkst-zijn verbergt; een boek dat ons openbaart, in teere, van oneindig mededoogen klagende woorden, wàt ten slotte alléén echt vrouwen-leven, echt vrouwen-geluk is. Neen, niet zooals de leidsters der vrouwenbeweging het ons zoo gaarne willen wijsmaken, niet het kiezen van een beroep, het leiden van een onafhankelijk werkzaam leven, het dienen van wetenschap of kunst, kan het *geluk* der vrouw bevorderen. *Dat zijn hulpmiddelen om haar te leeren een mislukt leven te dragen zoo goed mogelijk*, maar voor de waarachtige, als vrouw denkende en voelende vrouw bestaat maar één geluk: *liefde*.

Ik weet dat dit beweren van Laura Marholm, - dat zij staaft met de levensgeschiedenissen harer heldinnen, - een zeer stoutmoedig iets is. Ik weet welk een storm van ververontwaardiging in haar eigen vaderland, en te onzent óók, is uitgebroken na de verschijning van haar boek. Er zijn

vrouwen, - reeds een van het oorspronkelijk door de natuur bedoelde soort treurig afwijkend derde geslacht - die het zich tot plicht rekenen met een ware woede tegen de stelling van Laura Marholm te velde te trekken, alsof daarìn een beleediging voor haar school, terwijl toch ieder die zich eenigszins eerlijk rekenschap van het leven geeft erkennen moet hoe liefde *tusschen mannen en vrouwen* datgene is dat ten slotte alles beheerscht. Dan zijn er nog vele andere die, uit valsche schaamte of fatsoensbegrippen, als het ware terugschrikken voor dat ontblooten van hun eigen-ik; die zich kinderachtig boos maken *omdat ze de intiemste gedachten hunner ziel opeens voor zich gedrukt zien*.

Ook zijn er voorbeelden mij bekend van dames die den machtigen eersten indruk dien het boek haar gaf met uiterste wils-inspanning wisten weg te redeneeren, totdat het haar gelukt was zich zelven wijs te maken hoe Laura Marholm eigenlijk toch groot ongelijk had. En toch op een gegeven oogenblik werd de natuur sterker bij haar dan de leer, en ze moesten 't zich tòch weer bekennen zich ondanks: ‘Het *is* waarheid wat Laura Marholm schrijft van 't vrouwelijk zieleleven; *we hebben den man daartoe noodig*. Eindelijk, zijn er vrouwen, die 't zich zelve heimelijk erkennen: ‘*waar, waar, waar*, wat onze Duitsche zuster zegt van ons,’ maar die, - met een valsch gevoel van gewaande ‘eigenwaarde,’ - zich tot plicht rekenen tegen de buitenwereld geheel anders te redeneeren, en te trachten aan deze de *on*waarheid van Laura Marholms betoog op te dringen. Intusschen, hoe verschillend al die vrouwen-uitingen ook zijn mogen, het is opmerkelijk dat er geen enkele ernstig-nadenkende vrouw is op wie ‘Das Buch der Frauen’ géén indruk maakte, die 't kon wegleggen zonder er een sterke impressie van te hebben gekregen: hetzij dan eene van verontwaardiging, hetzij eene van zielsgemeenschap. -

En is dat niet het beste bewijs voor de *waarheid* van een boek, wanneer het zulk een machtigen invloed uitoefent door zijn onthullingen? Is het niet een bewijs hoe de schrijfster de vinger heeft gelegd op ‘de’ wonde plek in het vrouwenleven, wanneer alle vrouwen bij haar aanraking 't zoo uitschreeuwen? Als de plek niet zoo innig pijnlijk was, dan immers zou de aanraking onopgemerkt zijn voorbijgegaan. Maar nu heeft iedere vrouw *'t gevoeld*, en dáárom een kreet geslaakt, hetzij dan eene van boosheid omdat er iemand was, - een vrouw nog wel, - die zoo maar de zorgvuldig geheimgehouden wonde durfde laten zien aan de mannenwereld, hetzij uit een drang van erkentelijkheid, omdat er eene is opgestaan die teergevoelig begreep de groote vrouwenkwaal, die wist te zeggen: ‘Dáár zit de pijn, arme medezuster’; - ook al kon zij daarom helaas geen universeel geneesmiddel aanbieden.

Die schreeuw van pijn, die is opgegaan in de vrouwenwereld, die getuigt het best dat Laura Marholms boek een *waar*heid bevat; een waarheid waarvan sommige vrouwen zich bewust zijn; die anderen doet ontstellen door de plotselinge onthulling van geheimen hunner eigen ziel waarvan ze zelve nog niet wisten; die weer anderen driftig ontkennen, - hetzij uit wezenlijke overtuiging omdat ze hun vrouwenaard reeds verloren hebben, hetzij uit een gevoel van zoogenaamde plicht en ‘eigenwaarde’; - maar een onomstootelijke *waarheid* ten slotte.

De zes portretten van moderne vrouwen die Laura Marholm teekent zijn eigenlijk de ontleding der intieme zielsgeschiedenis van zes hedendaagsche, min of meer beroemd geworden vrouwen, - van welke (karakteristiek voor hetgeen Laura Marholm beweert), de meest beroemde, en naar 't uitwendige leven dus benijdbaarste, tegelijk ook de meest beklagenswaardige geweest is naar haar innerlijk-vrouw-leven. Want Sonja Kowalewska, die wereldvermaarde Russin, die professor werd in de mathematik in Stockholm, in een tijd waarin zoo iets

voor een vrouw zóó ongehoord was dat men haar te Berlijn nog kort te voren had geweigerd onder de mannelijke studenten te gaan zitten om de lezingen van een beroemd mathematicus bij te wonen, - die te Parijs den ‘Prix-Bordin’ veroverde op de geleerdste mathematici van gansch Europa. - dit oogenschijnlijk zoo afdoend bewijs dat er volkomen gelijkheid tusschen de twee geslachten mogelijk is, - dit vrouwelijke genie van aristocratischen stam wier onafhankelijkheidszin en studiedrang haar alle hinderpalen van haar stand en opvoeding wist te doen overwinnen om haar doel van studeeren-gaan te bereiken, - vóór alles, boven dit alles, méér dan alles, en in alles was zij *vrouw*, zwakke, zich eenzaam voelende *vrouw*, die smachtte naar een groote, steungevende, haar leven vullende liefde, - vrouw die reikhalsde naar haar meerdere, zooals (Laura Marholms beeld is in de oogen van sommige preutsche menschen misschien heel onkiesch, maar het is met dat al treffend waar) zooals: ‘het wijfje door de wouden rent met een klagend roepen, om zich te kunnen paren aan het mannetje.’

Die aandoenlijke, intieme zijde van Sonja's leven heeft Laura Marholm opgezocht en ontleed. En inderdaad, voor òns, overige vrouwen is het véél belangrijker en van veel méér waarde dàt van haar te weten, dan ons met een soort onnoozelen hoogmoed te verdiepen in haar wereld-beroemdzijn, alsof iets van háár glorie-schijn daarmee ook òns omstraalde. Het amuseert me altijd hoe naief sommige vrouwen zich, - om een Indische uitdrukking te bezigen, - ‘lekker’ weten te maken tegenover de andere sexe, wanneer ze 't een of ander schitterend bewijs bij de hand hebben, - zooals b.v. een Sonja Kowalewska, - hoe begaafd, en knap van hoofd, en geniaal óók de vrouw soms zijn kan. Trouwens ik erken: het zijn niet vrouwen alleen die gaarne pronken met de veeren van een ander. Voor véél menschen schijnt er een troost in

te zijn de eigen onbeduidendheid te verbloemen door veel gepraat over de groote beteekenis van vrienden of bloedverwanten; alsof zij zich inbeelden dat iets van den glans die dezen omgeeft op hun eigen persoon terugschittert. Zoo ken ik lamlendige, niets-uitvoerende jongelui, die zich met groote stichting verhoovaardigen op de heldenfeiten, of regeeringsdaden, of hooge betrekkingen door hun familie verricht of bekleed, in hun dommen hoogmoed niet begrijpend hoe de grootheid van hun voorgeslacht niet *hen* adelt, maar integendeel slechts hun eigen kleinheid te jammerlijker in het oog doet springen. Zoo, om nog een ander voorbeeld te geven, heb ik, in den tijd van de Transvaalsche moeilijkheden, Hollanders in den vreemde hoog hooren opgeven van de nauwe stamverwantschap tusschen Nederland en Zuid-Afrika, kinderachtig pronkende met de door de Boeren bedreven 'heldenfeiten,' alsof iets van de daarvoor opgewekte bewondering voor hen zelven van die verwantschap daarmee afviel. Evenzoo nu gaat het die groote massa van de middelmaat-vrouwen die, - al schreeuwende om recht, en geëmancipeerd doende, - te koop loopen met de voorbeelden welke zij weten bijeen te brengen van enkele beroemde en geleerde vrouwen, die volgens hen daarmee bewezen hebben: dat vrouwen evenveel *kunnen* als mannen.'

Ach het zit hem immers niet in dat *kunnen* waar het *geluk* geldt. Het is niet de vraag of het *hoofd* van de vrouw, of haar *hersenen* evenveel produceeren kunnen als van den man, het komt er op aan of haar *hart*, haar *gevoelsleven* ten slotte bevrediging vindt in den veroverden werkkring, - volle, eerlijke *bevrediging*.

- Laura Marholm zegt: 'Neen, - niet in roem of onafhankelijkheid, of een mooie betrekking, - maar alleen in *liefde* vindt juist de hoogstaande vrouw haar éénig, waarachtig *geluk*.' Wanneer zij ons, ten bewijze van die stelling, Sonja's

karakter van vóór alles zich vrouw-voelen ontleedt, dan heeft zij inderdaad in dat type een sterk-sprekend voorbeeld gevonden van onbevredigd-blijven, ondanks al het op den man veroverde. En juist dáárom, om haar vóór alles vrouw-zijn, is Sonja voor ons overige vrouwen zoo belangrijk. De eer dien zij inoogste als mathematicus en met de verovering van den 'Prix Bordin' geldt haar eigen leven alleen; en de vrouwen die dáárin een zekere reden van trots voor zich zelven meenen te vinden bewijzen met zulk pralen op het genie von een andere wel het best hun eigen middelmatigheid. Maar wij zoeken niet het professorale *hoofd*, maar de teere vrouwen*ziel* in haar, en die vrouwenziel van Sonja ligt voor ons open als die eener *vrouw*, eener echte, waarachtige, vrouwelijke vrouw bij uitnemendheid. Niet maar de ziel van een alledaagsche, leeg van hoofd en hart zijnde, haar eerlijke natuur verkracht hebbende vrouw, die is opgevoed om te trouwen en in het huwelijk hare 'natuurlijke bestemming' te zien (maar voor wie liefde een hol woord is dat in de tweede plaats komt, terwijl nommer één blijft 'de goede partij'), maar de ware, reine, hartstochtelijke ziel eener vrouw zooals zij op haar allerbest wezen kan, eener zelfstandige, hoog-begaafde, moedig door het leven gaande, beminnelijke vrouw, die wat haar *hoofd* betreft hooger stond dan de meeste mannen, maar naar heur ziel vrouw bleef. Want die ziel, die arme teer-voelende vrouwenziel was ànders dan die harer geleerde mannen-collega's; inwendig was ze zwak en hulpeloos en dorstend naar 't mogen geven van liefde aan een die dat verdiende; en juist omdat ze zoo héél hoog stond in àlle opzichten, en zulke hóóge eischen stelde aan 't leven, juist dáárom sprak ook in haar dat recht vrouwelijke des te luider en onvervalschter en eerlijker.

Maar juist dáármede, - met dat zwakke, hulpelooze, naar 't mogen-geven van liefde dorstende in de vrouw, - juist dáár-

mede wil de tegenwoordige moderne verstands-vrouw geen rekening houden. Enkelen, - ongetrouwden meest, - leelijken, misdeelden of bekrompenen, - willen het niet uit valsche schaamte; omdat ze het of vooruit zien, of reeds ondervonden hebben, dat het hooge, heerlijke van wederliefde voor hen niet is weggelegd, daarom - met echt-vrouwelijke kleinzieligheid, - trachten zij weg te redeneeren het onloochenbare feit dat de kern van elk waarachtig vrouw-leven alléén zetelt in 't lief hebben. Anderen weer, die onder de hoofden der tegenwoordige vrouwenbeweging óók sterk vertegenwoordigd zijn, werden persoonlijk gedésillusioneerd door een ongelukkig huwelijk of een misplaatste liefde, en ze wreken zich nu over hun noodlottige ondervinding, door het heele manlijke geslacht te verguizen en overboord te zetten als een voor de vrouw overbodig iets, waarbuiten zij heel goed gelukkig kan zijn. Intusschen wijst Laura Marholm er zeer terecht op hoe dit soort vrouwen, beide de ongehuwde en de gehuwde, zich, naar mate hun jaren toenemen zonder dat zij een hooge heilige liefde hebben leeren kennen, gewoonlijk gaat kenmerken door een soort verdorring en verflensing van al het teere en lieflijke in hun vrouw-wezen, door een afsterving van de fijnste roerselen van hun ziel; waardoor ze op hen, die niet mede van hun richting en daardoor uitteraard partijdig zijn, afstootend, pijnlijk, in het beste geval medelijden-opwekkend werken. Inderdaad, ik geloof dat het bekrompen-hoogmoedig doen van de zelfstandig optredende vrouw, waardoor de meeste andersdenkenden, vooral mannen, zich zoo sterk afgestooten voelen, daaraan te wijten is dat zij met valsche schaamte en preutschheid niet durft erkennen haar *misdeelde zijn*, haar behooren tot die velen voor wie het leven slechts een harde *noodzakelijkheid* is, maar geen *geluk* heeft weggelegd. Niet alsof het geluk in het ‘getrouwd-zijn’ zou zijn gelegen voor de vrouw. Dat

men tot de misdeelden van *liefde* kan behooren ook al is men gehuwd zal ik wel niet nader behoeven aan te toonen. Sonja zelve is er een voorbeeld van dat het getrouwde-vrouw zijn niets te maken heeft met het zich door liefhebben bevredigd-voelen. Zij was gehuwd, maar met een dien zij niet liefhad; - en dien zij liefhad, die huwde haar niet. Maar toch was het éénige waarachtige *geluk* dat zij in haar leven gehad heeft: het leeren-kennen van dien éénen voor wien de bloem harer vrouwenliefde vol open kon gaan. *Want, wat de vrouw noodig heeft om haar kracht te doen ontluiken is niet het samenleven met den man, maar het hem haar liefde kunnen wijden*, - het vinden in hem van haar meerdere. Het aloude banale beeld van eik en klimop blijft wáár wat de echte vrouw betreft. Zij, - óók de ontwikkelde, hoogstaande, begaafde, verstandige, - zoekt dengene in het andere geslacht aan wien zij steun vindt, die sterker is dan zij, wiens meerderheid over haar zelve zij erkent en begeert. Misschien is het dikwijls illusionair dat de meerdere zijn; maar wat komt dat er op aan, zoolang zij zelve het maar gelooft? De vrouw ontwikkelt eerst dan haar hoogste en edelste kracht wanneer zij het onschatbaar voorrecht mag ondervinden van liefhebben-kunnen: den man. *Hij bezit van zich zelven. Zij ontvangt van buiten-af, dóór hem*. Van daar verklaart het zich ook, wat we van tijd tot tijd zien gebeuren, dat sterk-geëmancipeerde, onafhankelijke vrouwen, die zich, zoolang zij geen man liefhadden, heel bitter over de manlijke sexe plachten uit te laten, op een gegeven oogenblik al hun mooie verstandstheorieën vergeten, en zich met lichaam en ziel en met verzaking van hun heele verleden overgeven aan hem die hun hart heeft weten te veroveren, en het vrouwelijk gevoelsleven in haar wist te wekken. Voor de gewone oppervlakkige, gedachtenlooze wereld zijn zulke feiten enkel belachelijke staaltjes van de inconsequentie der vrouw. Deze verkneukelt

zich met boosaardig leedvermaak in het ‘nieuwtje’ dat er weer eene, - die zoo man-vijandig gezind was, - hare principes ontrouw werd zoodra zij een man vond die van haar weten wou. Want, voor dit soort ‘wereld’ staat het vast dat de geëmancipeerde vrouw enkel uit teleurstelling en afgunst zich aan de vrouwenbeweging wijdt. Zij begrijpt niet het diep-tragische dat ten grondslag ligt aan zoo menig eenzaam vrouwenleven. Zij lacht wreedaardig om die met allerlei eigenaardigheden behepte oude vrijster, die zoo dikwijls verzuurd en verbitterd is geworden in haar optreden; in plaats van medelijden over te hebben met haar treurig lot van misdeelde, in plaats van er bij stil te staan wat aandoenlijke, intieme zielsgeschiedenis misschien ten grondslag ligt aan de eenzijdigheid harer levensbeschouwing. Want dàt zij, als het leven haar teleurstelt, zoo eenzijdig-bekrompen, dikwijls belachelijk-kleinzielig wordt, daartoe werkt immers de geheele wijze van schijn-fatsoen en schijn-wezen mede, waarop de tegenwoordige samenleving tusschen man en vrouw, dank zij de conventioneele fatsoens-opvatting, nu eenmaal berust; alles in de gewone meisjes-opvoeding draagt er toe bij om het onware en daardoor belachelijke in dit samenleven te accentueeren. Ouders die dochters hebben groot te brengen voeden die dochters, vooral wanneer zij aardige gezichtjes hebben, op met het bepaalde *doel* en in het stil vertrouwen dat ze, eenmaal volwassen, wel zullen trouwen. In heel veel gezinnen, - juist in de hoogere klassen, - gaat die berekening zoover dat al het beschikbare geld aan de toekomst van de zoons wordt ten koste gelegd, of wel gebruikt door de ouders zelven om ruim en prettig te leven. Voor de dochters meent men genoeg te hebben gedaan wanneer men ze behoorlijk, met een dure kostschool-opvoeding, met wat schilder- en muziek-lessen, heeft afgericht op het schitteren als zij volwassen zijn; in de salons waar zij den een of an-

deren man moeten opdoen die ze dan verder zal onderhouden. Intusschen, terwijl iedereen weet dat het zoo is, verbiedt het ‘fatsoen’ ten strengste tegen zulke ouders te zeggen dat dit walgelijk op een goed huwelijk jacht-maken ten slotte dus het einddoel is der ‘opvoeding’ van hun dochters. Misschien ook zullen velen het zich niet eens zelven volkomen helder bewust zijn dát het zoo is; zóó zijn zij in de strikken van oppervlakkig conventioneele begrippen verward. Als men met zijn dochter, of dochters ‘uitgaat’, daarbij openlijk erkennen dat men dit eigenlijk een corvée vindt, die alléén dient om een man voor hen op te scharrelen, - fidonc! Hoe ‘cru’ zoo iets te durven schrijven, hoor ik al enkele dames van mijn kennis, met een afkeurend gebaar, onder een kopje thee, tot elkander zuchten!

En als nu het gewenschte doel *niet* bereikt wordt, als de dochter ongehuwd blijft - hetzij uit vrije verkiezing, hetzij omdat niemand haar zijn hand aanbood, - dan tiert de leugen van conventioneel ‘fatsoen’ weer in anderen vorm even welig voort.

Achter den rug van het betrokken jonge-meisje om geeft iedereen uit haar kring toe dat haar ongetrouwd-blijven jammer voor haar is, dat zij haar bestemming ‘gemist’ heeft, en men gelooft dat zij dit zelve ook wel inziet en er onder lijdt. Maar over dit teere onderwerp met haar ronduit te spreken, dat zou beschouwd worden als in de hoogste mate ongepast en onkiesch. De ongehuwde vrouw, - wat ook haar ervaringen, teleurstellingen, smarten zijn op het punt der liefde, - moet zwijgen niet alleen, maar vooral zij moet ‘fatsoenshalve’ doen alsof zij op dat punt *geen ervaring hééft*, alsof het haar eigen wensch ware ongetrouwd te zijn, en zij nooit een ander ideaal had gekend dan alléén te blijven in plaats van zich te paren. Daardoor, door dat aanhoudend in een valsche positie van moeten-huichelen ver-

keeren, worden zoo heel veel ‘old-maids’ zoo belachelijk voor anderen, en zoo ongelukkig voor zich zelven.

Want, - al doet zich natuurlijk dikwijls genoeg het geval voor dat een ongehuwd gebleven vrouw niet heeft *willen* trouwen, hetzij omdat ze nooit iemand liefhad, hetzij omdat dien ze liefhad haar niet vroeg, - zelf dàn nog, in dit méést normale en gelukkigste geval, - zal zij voor zich zelve, als zij een echte vrouw is, tot de conclusie komen moeten dat aan haar leven de hoogste wijding ontbreekt, dat zij de mooiste vrouwenroeping niet deelachtig is geworden. Maar die treurige, tot weemoed stemmende conclusie mag ze nu niet eerlijk zeggen. Ze mag niet vrijuit bekennen: ‘Liefde is 't hoogste en 't heerlijkste voor een vrouw; liefhebben van man en kinderen; en omdat ik dat hoogste geluk niet heb mogen bereiken, daarom ben ik een misdeelde onder mijn zusters.’ O foei, neen! - Zij, wier geheele opvoeding juist berekend geweest is op het trouw-systeem, zij moet, nu de berekening is mislukt, den schijn gaan aannemen alsof ze eigenlijk heel tevreden is met haar lot (dat, ronduit gesproken is: géén levensdoel of levensvervulling hoegenaamd te hebben). Eerst hebben haar ouders haar laten ‘uitgaan’ onder de leus dat het louter voor haar *genoegen* was, terwijl 't in werkelijkheid ging om een *man* aan te haken; nu blijft zij van die vermakelijkheden, waarvoor ze te oud geworden is, thuis onder weer een *onware* leuze, die van zich *bevredigd* te gevoelen in haar eenzaamheid; terwijl ze in werkelijkheid het eenvoudig doet *noodgedrongen, op zij gedrukt door een jonger geslacht*. En nu begint het zich ‘nuttig maken’, dat door ouders en vrienden uitgevonden hulpmiddel om zand in de oogen te strooien van den vrienden-kring, die -, ook al weer fatsoenshalve -, doet alsof hij zich laat blindmaken; terwijl hij in waarheid héél goed en scherp blijft zien, en achter den rug van de betrokkenen om spottende of meewarige op-

merkingen ten beste geeft. De eene dier de hoop op een huwelijk opgegeven hebbende jonge meisjes wordt dan lid van déze liefdadige vereeniging, de andere van die. De eene zoekt het in de emancipatie der vrouw, de andere wordt 'sérieus.' Een derde gaat haar talentje van muziek, of schrijven, of schilderen ontwikkelen. Maar allen, allen, - in plaats van eerlijk te durven erkennen: 'Ik zoek in die bezigheden *bemoediging* en *afleiding* omdat het hoogste *geluk* me ontzegd was, om wàt voor reden dan ook' - àllen gedragen ze zich alsof die bezigheden hen volkomen beyredigen, alsof de vervulling daarvan 'het' *levensgeluk* was dat ze zich altijd hadden voorgesteld.

En daardoor, door dat oneerlijk doen, maken zij èn zich zelf èn het werk waaraan zij zich wijden *minder*. Want alles wat *onwaar* is vermindert in waarde. Waarom niet eerlijk bekennen voor de wereld: 'Ja, we weten het wel; we zijn misdeelden; maar we weten het óók: "het" geluk is slechts weggelegd voor die héél enkele bevoorrechten, die een groote wàre liefde deelachtig zijn. En daarom willen we niet nutteloos klagen maar moedig den levensstrijd strijden, en geven aan anderen zooveel we kunnen van den ongebruikten liefde-schat die in ons ligt.' - Zùlke ongetrouwde vrouwen, die eerlijk en rond voor de droeve waarheid uitkwamen, zouden niet meer belachelijk zijn maar sympathie en eerbied afdwingen. En hun werk zou dàn ook door de wereld op den *rechten* prijs gesteld worden, niet te hoog, maar ook niet, tengevolge van al dien leugen en schijn waarmee het nu gepaard gaat, te laag. - - Maar er is ook nog eene andere categorie van vrouwen, eene die, toegerust met een groote wilskracht of met buitengewone gaven, daaraan het voorrecht dankt van werkelijk een groote *voldoening* te vinden in de gekozen levenstaak, van er in 'op te gaan', zich er mee te vereenzelvigen. Uit deze categorie komen de groote man-vijandinnen voort, die, steu-

nende in hun eigen kracht, het luide verkondigen hoe ‘de’ vrouw ‘den’ man niet noodig heeft, en hoe het haar ‘geluk’ zou bevorderen met hem in elk opzicht gelijkgesteld te worden. Echter, de vraag is geoorloofd, mogen deze uitzonderingsvrouwen gelden als ‘de’ type van de ware echte natuurvrouw zooals zij oorspronkelijk bestemd is te wezen? Ik zal niets afdingen op het zeer vele dat zij tot stand brengen wat *arbeid* aangaat. Maar wat eigenaardige innerlijke dorheid en matheid, wat verkillendheid kenmerkt hun optreden nochtans, maakt henzelven onsympathiek, hun werk onvolkomen! Laura Marholm ontleedt dit zoo fijn, en zoo waar, hoe de beroering met den man *noodig* is om als een levenwekkende adem over het vrouwenwerk heen te gaan, hoe er dáárdoor een geheel nieuwe kracht van haar kan uitstralen. Zij koos daartoe een paar voorbeelden in Anna Charlotte Edgren-Leffler, en in Marie Baschkirtzew. De eerste, algemeen bekende, zweedsche schrijfster heeft tot haar veertigste jaar een fellen kamp gevoerd tegen ‘den man’, een diergenen van wie ik hier boven sprak, die, zelve ongelukkig-getrouwd zijnde, daarom tot de kortzichtige opvatting kwam dat liefde voor de vrouw een onnoodige zaak zou zijn. Maar op haar veertigste jaar sloot zij, - ondanks al haar mooie theorieën in geschriften, - een eerlijk liefde-huwelijk met den Italiaanschen hertog Di Cajanello, dien zij op reis leerde kennen. En allen die haar gekend hebben getuigen van haar hoe véél lieflijker, weeker, echt-vrouwelijker dan vroeger dat jaar van *geluk* (zij stierf kort daarna) met haar tweeden man haar gemaakt heeft. Vóór dien tijd, als de gescheiden vrouw van professor Edgren, bezat ze dezelfde talenten, dezelfde gevierdheid als schrijfster. Maar haar ziel bereikte eerst den vollen bloei toen aan haar vrouwelijke liefde-behoefte was voldaan. - En nevens haar de Russin, Marie Baschkirtzew! Deze was een jong meisje uit den hoogsten stand, met reusachtige

gaven (die haar leertijd als schilderes doormaakte eens zoo snel als anderen, in haar vooruitvoelen hoe ze zich, om een vroegen dood, had te haasten), en van wie haar Meesters daarna de grootste verwachtingen koesterden. - En toch, toch was ze niet in staat iets werkelijk-geniaals zelve te scheppen, omdat aan haar dóór en dóór vrouwelijke ziel de hoogste wijding, die der liefde, ontbrak. Haar arbeid werd eerst waarlijk *goed* toen haar romantische omgang met Bastien Lepage ten minste *iets* bevredigde van haar ongestild geluksverlangen. Aan zijn invloed op haar ontleende zij hare kracht tot schepping ten slotte. 'Marie Baschkirtzew' - schrijft Laura Marholm - 'was bezig te ontaarden in het onbeminlijke, bekrompen, van niets wetende, en van niets mogende weten jonge meisje dat typisch is in háár klasse; ze dreigde, ondanks haar buitengewoon karakter, onder te gaan in de kleinzieligheid waarin zoo veel vrouwen ondergaan tengevolge van dat "doode punt" in hen; indien niet de kennismaking met een *man* - één dien zij niet eenmaal *liefhad*, maar die ten minste een vóórvoelen in haar wekte van hetgeen liefde tot den man *is*, - haar eindelijk gered had.' - Daarom zijn Sonja Kowalewska en Marie Baschkirtzew - de ééne gehuwd, de andere jong-meisje, - beiden hoogst-begaafde en met hun werk succes hebbende vrouwen, - kenschetsende bewijzen voor de waarheid, dat juist de hoogstaande vrouw, als zij waarachtig *vrouw* is, den man *noodig* heeft in haar leven. Ik zie reeds sommigen die dit lezen met het argument aankomen, dat maar heel enkele vrouwen Sonja's of Marie B's zijn. Laat mij hun antwoorden: Met het gewone, banale genre van ontaarde kunstplantjes, dat niets meer van 'de vrouw' over heeft gegehouden dan alleen den naam der sexe, hebben wij hier niet te doen. Zij, die groote meerderheid (- die Laura Marholm terecht noemt: het aantal gansjes dat jaarlijks naar de markt wordt gedreven om er een man te zoeken -), zij zullen wel

voor 't grootste deel blijven trouwen, en kinderen krijgen, en die op hun beurt weer africhten tot het vangen van den een of anderen man. Wat, in dát opzicht, voor *zulke* meisjes noodig is, dááraan wordt immers behoorlijk door de ouders gedacht! Die 'gansjes' ontvangen de opvoeding die ze tot het beoogde doel noodig hebben: een onderricht in de kunst van zich zoo flatteerend mogelijk te kleeden, van hun uiterlijk mooi voordeelig te laten uitkomen, en hun lichamelijke défecten handig te verbergen, van pronken met wat aangeleerde talentjes, en van doen alsof ze zich een voorstelling maken van *liefde*, terwijl ze in werkelijkheid slechts op onnoozele wijze reikhalzen naar 't groote ideaal van '*mevrouw*' heeten (zonder éenig begrip van de realiteit aan 't huwelijk verbonden). Neen, waarlijk, die slachtoffers van 't verdraaiing-systeem dat, in zedelijken zin, (op de beschaafde vrouw wordt toegepast, kunnen even weinig er op aanspraak maken 'de' vrouw te vertegenwoordigen, als dat andere hedendaagsche soort: de eerlijk-geëmancipeerde man-vrouw, die ontstaan is als een reactie tegen de onbeduidendheid der 'gansjes'. Maar de eigenlijke vrouwen, de naar de ziel rein en teer ontwikkelden, die een uitweg voor hun levenssmart zich zoeken te banen, die allen hebben de liefde-behoefte der vrouw gemeen met Sonja Kowalewska en Marie Baschkirtzew, en staan dus aan hen gelijk in dat waar het eigenlijk op aankomt: in het *zi̯els*leven. En juist dáárom bewijst de intieme lijdensgeschiedenis van die twee vrouwen zoovéél, omdat men het der gewoon *ontwikkelde* vrouw zoo gaarne wil opdringen dat geestesgaven, of talent, een vergoeding zouden kunnen zijn voor haar levensmoeheid en onbevredigdheid, wanneer ze *liefde* òf laat mij liever zeggen: het *liefhebben*, missen moet. Er is daarom een weldadige troost in het eindelijk eens eerlijk uiteengezet te zien door een *vrouw* van fijn-voelen als Laura Marholm dat is, dat noch de volmaakte gelegenheid die èn aan Sonja

èn aan Marie B. geboden werd om hare studies te voltooien, noch het buitengewone en spoedige succes waarmede beiden zich gekroond zagen, *iets* kon bijdragen tot hun innerlijk smachten *van vrouw*, naar *vrouwen*-geluk, naar 't stil liefhebben van man en kinderen. Sonja Kowalewska was, toen zij te Parijs arbeidde voor de prijsvraag Bordin die haar met wereldberoemdheid omstralen ging, zóó geheel vervuld van haar intiemen hartstocht voor den man dien zij had liefgekregen, dat alleen het voortdurend *dringen* harer vrienden haar zoo ver bracht haar arbeid, waarin zij niet het minste belang stelde, althans te voltooien. En toen zij - diens ondanks, toch bekroond, - een feestweek van roerige vreugde moest dóórmaken, gevierd door alle mathematische celebriteiten van Europa, toen was zij, te midden van al die eer, zoo echt en vóór alles zwakke, voor roem onverschillige vrouw, dat zij in de stilte van haar kamer des nachts schreide en weeklaagde als het eerste het beste jongemeisje dat nooit roem gekend heeft, *omdat de man dien zij echt vrouwelijk lief had, haar niet gaf wat zij begeerde: dezelfde liefde*. - En Marie Baschkirtzew! Zij, zichzelve op dit punt merkwaardig klaar, weet reeds van haar prille jeugd af, dat liefde en liefde *alleen* haar waarlijk *gelukkig* zal maken, en zij bekent al haar teederste vrouwbegeerten in haar dagboek, met volkomen oprechtheid, tot monument na haar dood. Want zij begrijpt het met aandoenlijke wereldkennis, dat zij zal voortleven dáárin, in dat boek van waarheid, méér dan in al haar veelgeprezen schilderijen, al hangen die ook in 't Luxembourg te Parijs. Immers in dat boek klaagt haar vrouwenziel zich uit zóó volledig en zóó zich zelven ontledend als nooit nog een vrouw het voor haar heeft durven doen, en dáárom ontroert dat boek de harten van allen die het lezen. Vrouwen, - die er in vinden zoo heel veel van wat in hun zelven omgaat, - doet het weenen van intieme smart; mannen vervult het met

een groot medelijden, om het verborgen tragische van het vrouw-wezen. Dàt heeft Marie Baschkirtzew vooruit gezien. Want ze wist dat ze niet maar háár levensgeschiedenis schreef, maar die van véle, van alle echte vrouwen.

Laura Marholm tracht het feit, dat zoovelen dezer, juist geestelijk-hoogstaande vrouwen, altijd evenals Marie B. zoekende blijven en nooit vinden, aldus te verklaren: 'Evenals in de natuur geen ongelijksoortige grootheden zich paren,' zegt zij 'evenals bv. geen leeuwin zich zal laten nemen door een hond, evenzoo fijn trekt ook bij ons menschen de natuur een lijn tusschen hen die geestelijk niet even hoog staan. En van dáár dat het hun, wanneer de maatschappij hen dringt in één kringetje van stand, dikwijls zoo moeielijk gemaakt wordt zich te vinden'. Natuurlijk, de banale meerderheid kan weer buiten berekening blijven. In elken levenskring heeft het aantal banale bestanddeelen de overhand, en van dáár dat zij die tot één zelfde klasse der maatschappij behooren meéstal dan gemoedelijk samen 'trouwen.' Maar dàt heeft niet met *liefde* te maken, zulk huwen. Er zijn er echter ook van een ander maaksel, van een betere stof dan de rest; en die dus zeer hooge eischen stellen aan dengene aan wien ze zich geven kunnen. Marie B. was zoo eene. Een geesteskind als zij vond in haar eigen kring geen man om lief te hebben. Op een parijzer salon-dandy verlieven kon ze niet. Ze wist het wel, er wàren andere mannen, mannen op hunne wijze wat zij was op haar vrouw-wijze, maar in haar kring ontmoette zij hen niet. En zoo reikhalsde zij voortdurend naar den meerdere, en vond hem nergens. Want ook Bastien Lepage was niet dien zij zocht, hij was slechts een zwakke schaduw van hetgeen haar voor oogen zweefde als man-ideaal. Dat reikhalzen om het ééne alles overheerschende liefdegevoel te leeren kennen is het diep tragische in haar korte leven, dat oogenschijnlijk zoo bevoorrecht was boven dat van anderen. Aan-

doenlijk is het de duizend bladzijden van dat meisjes-dagboek te volgen: de voortdurende, steeds sterker wordende bewustheid, die reeds met haar 13de levensjaar aanvangt, dat *liefde alleen* ten slotte haar zal kunnen gelukkig maken. Wel komt er een tijd waarin zij met veerkrachtigen ijver afleiding zoekt in 't schilderen, en telkens, - als om zich zelve die onwaarheid te afdoender op te dringen, - neerschrijft in haar dagboek: 'Il n'y a que la peinture', maar hoe bedriegelijk die waan is bewijst wel het einde, waar ze terugkomt op haar beweren, en herhaalt met weemoedige verzekerdheid haar begin: 'Il n'y a que l'amour.'

II.

Het boek van Laura Marholm met de er in ontwikkelde idee van liefde, als 't hoogste dat er is, 'de' openbaring van leven voor de vrouw die haar wezenlijke natuur onverloochend heeft bewaard, is op hoogen toon aangevallen, onder anderen door den heer Stellwagen, die 't zich met ellenlange artikelen heel druk heeft gemaakt in 't Vaderland over wat hij 'Letterkundige huwelijkspleidooien' gelieft te noemen. Er zou op het doorzichtige van sommige zijner argumenten tegen het gevaarlijke der 'leer' die Laura Marholm predikt zeker vrij wat kunnen worden aangemerkt door iemand die er zich ook maar een weinig de moeite toe wou geven. Maar van ons standpunt van vrouw is er iets anders dat we zulke mannen antwoorden, namelijk eenvoudig dit: Laat toch een *man* zichzelf niet belachelijk maken door mede te willen spreken over een gevoelsquestie, die bij uitstek van de *vrouw* is, en daarom alléén door haar beoordeeld kan worden. Er zijn dingen, van weerskanten, die, - juist omdat de man nu eenmaal man en de vrouw nu eenmaal vrouw is, - alleen een van hun eigen sexe volkomen kan begrijpen. Er moet

in sommige gevallen rekening gehouden worden met het niet te loochenen feit dat alle phrasen niet kunnen wegredeneeren, dat er een groote, zeer groote klove bestaat tusschen man en vrouw, naar hun *geslacht*. Lichamelijk niet alleen, maar ook naar de ziel is de vrouw anders geschapen dan de man, is ze in veel opzichten teerder en gecompliceerder samengesteld dan hij. Zijnerzijds is er in hem iets meer van het dierlijke, van den bruut. Er woelen in hem sterke geslachtsdriften, die de vrouw (tenzij de natuur haar bij uitzondering sterk-zinnelijk ontwikkeld heeft) nooit ten volle kan beoordeelen, en dientengevolge ook niet ten volle kan *ver*oordeelen, om het eenvoudig feit dat ze die driften *anders* voelt dan hij. Zoo, omgekeerd, kan alléén eene die zelve van de zwakkere sexe is volkomen begrijpen, wat Laura Marholm bedoelt met de beteekenis die zij aan de liefde toekent in het leven der echte vrouw. Ik zal daarom niet beweren dat alle vrouwen het met Laura Marholm ééns zijn, - dat is een andere questie, - maar het staat in elk geval vast, dat alleen *zij* competent zijn om te *begrijpen* en dientengevolge mee te spreken, waar het iets geldt dat zoo zuiver intiem *vrouwelijk* is.

Echter er zijn slechts heel weinig vrouwen die den moed hebben in deze questie eerlijk met hun meening voor den dag te komen. Er heerscht op dit gebied, allermeest natuurlijk onder ongetrouwde vrouwen, nog zooveel valsche schaamte, en preutschheid, en oneerlijkheid. Och 't is maar zoo'n kleine minderheid die 't eerlijk aan zich zelve, laat staan aan anderen, bekennen durft hoe liefde het groote levensbeginsel is. Het onderwerp wordt als ‘aanstootelijk’ van de oppervlakte verdreven; maar in den grond beheerscht het de geheele samenleving, en, juist omdat men dat niet ronduit onder de oogon wil zien, juist daardoor ontstaat kwaad uit wat oorspronkelijk géén kwaad was. Maar dat de vrouw, juist de ongetrouwde

vrouw, in dit opzicht zoo weinig waarheidsliefde en moed bezit, en zich helaas zoo menigwerf dientengevolge belachelijk maakt in haar preutschdoen, dat is de oorzaak dat ze voortdurend verkeerd begrepen en verkeerd beoordeeld wordt, en dientengevolge onnoodig een valsche positie inneemt waarvan ze zich het valsche genoeg bewust is om wrevelig en bitter gestemd te worden. Mannen, onder elkaar, of wanneer ze samen zijn met vrouwen die ze aardig vinden, drijven graag den spot met die oudere, alleen gebleven vrouw, die zoogenaamde ‘oude-vrijster’, - hetzij om hare grenzenlooze onbeduidendheid en daarmede gepaard gaande bekrompenheid, - hetzij om haar, dank zij de nieuwste richting, heur heil zoeken in een schreeuwerig zich op één lijn trachten te stellen met den man en hem willen nadoen. De eene helft van 't manlijk geslacht schuift de schuld van dat oude vrijster blijven op de moderne opvoeding van 't jonge meisje, waardoor menigeen ‘die nog wel een man had kunnen krijgen’ is blijven ‘zitten’, omdat ze te moeilijk was in haar keuze, en, liever dan een alledaagsch huwelijk te sluiten, de voorkeur gaf aan 't onbevredigend en dikwijls vervelend en werkeloos leven der eenzame vrouw. De andere helft juicht de moderne vrouw toe in haar roepen om steeds méér vrijheid, en méér ontwikkeling, en meent dat ze als ongehuwde minder belachelijk zou worden als men haar maar evenveel werk te doen gaf als den mannen. Dat het nog niet zoover is, dat er nog zoovele ongehuwden door 't leven gaan die geen bepaald vak, geen beroep hebben waaraan ze zich wijden kunnen, dááraan schrijven deze mannen de onbevredigdheid en het misdeeld-zich-voelen der alleen staande, ongehuwd-gebleven vrouwen toe. Maar al die heeren, hoe mooi en hoe verstandig ze over de ‘vrouwen-questie’ meepraten, ze begrijpen niet, door hun-man-zijn, dat fijne, dat subtiele iets dat de vrouw van hen volkomen doet verschillen, dat

is in haar gevoelsleven, dat in één woord haar tot vrouw, tot soms zoo zwakke, en dan weer tot zoo naar de ziel reuzensterke vrouw maakt. Er ligt tusschen de jaren van overmoedig het leven beginnen als veel ervan verwachtend jongmeisje, en den ouderdom van eenzijdige, verbitterde, de mannen-hatende oude-juffrouw, een tijdperk, uitwendig van langer of korter duur, waarin een innerlijk proces door velen dier schijnbaar belachelijk gewordenen is doorgemaakt, waarvan géén man zich een juiste voorstelling kan maken, - in de eerste plaats reeds niet om zijn natuur van man, en in de tweede niet omdat hij een geheel ander leven, een geheel andere omgeving heeft gehad, in die zelfde jaren, dan zij.

Dat niet alleen *ik* er zoo over denk, maar vrouwen die van een geheel àndere richting zijn dan de mijne in dit opzicht evenzoo voelen bewijst o.a. het voor eenigen tijd in de 'Vragen des Tijds' verschenen artikel van mej. Meijboom over de vrouwenquestie, een artikel waarvan de bewering in menig opzicht met de mijne in strijd is, maar waarin ook zij nadrukkelijk er op wijst, hoe het ten slotte alleen de *vrouw* is, die in háár zaak vermag te oordeelen met juistheid. Inderdaad, men moet zelve vrouw zijn om te weten wàt het zielsleven der vrouw is, wáár het ten slotte voor haar op aankomt. Maar ook, - al maakt elke ware vrouw een inwendig proces door, - de *uitwerking* van dat proces naar buiten is een zeer verschillende. Zoovele verschillende opvoedingen en omstandigheden, zoovele varieteiten natuurlijk. Het 'Durchschnitts'-meisje wordt van kind af zóó er op afgericht zich zelve te krommen in een dwangbuis van bekrompen ideeën, haar wordt zoo stelselmatig ingeprent hoe dit niet mag gezegd, en dàt niet mag geweten worden 'omdat ze een meisje is', ja, hoe ze haar reinste vrouwgevoelen in zich zelve moet onderdrukken alsof ze er zich voor had te schamen, dat ze er ten slotte geheel ingroeit in dat kunstmatig corset waarin men haar jonge,

onschuldige ziel heeft verwrongen. Als bakvischje, toegerust met een wat meer of minder mooi maar toch bijna altijd, door haar nog-zoo-jong-zijn, frisch en innemend gezichtje, voorzien met eenige tot wat hooger of wat lager ontwikkeling gekomen gezelschaptalentjes, geplaatst in wat voornamer of wat bescheidener kring van ‘uitgaan’, maar toch dáárvoor bestemd, heeft zij in die eerste heerlijke jaren van volwassen-vrouw-zijn der haar onbekende wereld tegengelachen, 't hartje vol blijde, haar zelf maar half duidelijke geluksverwachtingen. Ik geloof dat er maar héél enkele onder die jonge zestien- en zeventienjarige meisjes zijn, - zelfs dan ook wanneer hun lot is voor een examen te blokken of zich op andere wijze voortebereiden tot het verdienen van ‘eigen brood’, - die niet in stilte, als eindideaal hunner droomen, een ideaal-man en een ideaal huwelijk zich voorstellen. Zeker, er zijn er, die, zoo jong al bedorven, ook op dien leeftijd reeds wereldsche bijberekeningen maken, maar dit soort is dan ook de moeite om hier van hen te spreken niet waard. Ik denk nu aan diegenen die gewoon-onschuldig zijn, niet beter en niet slechter dan 't middelmaatmeisje op dien leeftijd is, en die, enkel gedreven door den ontwakenden drang van hun zich ontwikkelend vrouw-bewustzijn, op een naïeve, lieve manier dwepen met een toekomst van gelukkig-getrouwd-zijn, - die maar voor héél enkelen hunner zal zijn weggelegd. - Zoo stormen ze 't leven in, 't mooie, rijke, voor al wie zich jong en gezond voelen zoo geheimzinnig véél belovende leven. En dat doodt hun arme illusieën gauw genoeg! Want overal worden ze ommuurd, ingesloten in conventioneele leugen-begrippen - van dingen ‘die niet zoo hooren,’ - ‘die men niet bij den naam mag noemen,’ - die ze moeten huichelen ‘niet te weten’ of ‘niet te begrijpen’; - in één woord overal stuiten ze op onwaarheid en leugen, om der wille van dat heerlijke, veelgeprezen ‘fatsoen’. Vorm wordt hun ingeprent als hoofddoel; het kennen der waarheid wordt

hun geleerd te verbergen. Zorgzame moeders, getrouwde zusters, die zich met de zorg belasten hen ‘in de wereld te presenteeren’ (wat weer in eerlijke taal eenvoudig zeggen wil, hen op de huwelijksmarkt aan te bieden aan de kijkers), brengen hen zorgvuldig onder 't oog hoe ze een mogelijk bij hen opvlammend liefdegevoel voor een man, die hun toch niet zal ‘vragen’, vooral dadelijk moeten onderdrukken als harer jonkvrouwlijkheid onwaardig. Want, volgens de traditioneele fatsoensbegrippen, is het onkiesch dat de vrouw (zoo goed als dat den man gebeurt) liefhebben zou mogen zonder hoop van wederliefde, is het véél onkiescher nog dat ze ooit hare liefde zou verraden in eerlijkheid, in de lijdens-zaligheid van haar beurtelings bang hopen-en-vreezen. Maar *niet* onkiesch is het, volgens diezelfde begrippen, wanneer ze poogt den man, dien ze volstrekt niet liefheeft maar eenvoudig als ‘goede partij, als huwelijkscandidaat beschouwt, met alle hulpmiddelen der coquetterie tot een “declaratie” te brengen; indien ze het daarbij maar zóó aanlegt dat ze zich houdt aan de voorgeschreven wetten van wat comme il faut is. Om een paar voorbeelden van dat “fatsoen” te geven: Zich zóó laag hals en schouders ontblooten, dat het schijnt of de japon héélemaal naar beneden zal zakken, dat is “fatsoenlijk”, als een eerste tailleuse maar zorgvuldig de voorgeschreven mode daarbij heeft nagevolgd. Maar, als men eerlijk-moe is, in een gemakkelijke houding in een fauteuil gaan zitten zóó dat de rok opwipt en iets méér dan de voet zichtbaar wordt, zie dát is niet “fatsoenlijk”. Ook laat datzelfde “fatsoen” toe met jongelui te gaan tennissen, en met hen alleen een lange wandeling naar huis te ondernemen, als de jonge dame maar zorgt den tennis-bat als bewijs van onschuld in de hand te hebben. Maar 't “fatsoen” laat niet toe met een bevriend jongmensch te wandelen zónder dien bat, en niet van een tennisclub komende, al heeft men

overigens de meest onverschillige gevoelens ten opzichte van elkaar. Als tegen het "fatsoen" gezondigd wordt, dan zou "de wereld" zich er mee gaan bemoeien, die brave wereld, die zoo trouw zorgt voor de instandhouding van de schijn-zedelijkheid. Wat er ook aan de meisjes-opvoeding ontbreken moge, in opzichten als de bovengenoemde wordt het beschaafde jonge meisje zorgvuldig genoeg in alle puntjes gladgeslepen, tot er geen karakter en geen waarheid meer in haar is. Want dat zelfde opvoedingstelsel brengt óók nog mee, dat een "welopgevoede" jonge-dame van vele dingen in gezelschap doen moet alsof ze er niets van weet of begrijpt, terwijl ze er in werkelijkheid alles, - maar juist daardoor zoo dikwijls op een verkeerde manier, - van kent. Immers, omdat door ervaring wijs geworden oudere menschen, wier *plicht* het ware haar op verstandige wijze met de werkelijkheid vertrouwd te maken, vinden dat men met jonge meisjes over dit en dat niet mag spreken, daarom verschaffen deze zich de inlichtingen, waarnaar ze hunkeren, op ter sluiksche manier, door een in 't geheim gelezen boek, door't opvangen van een maar half voor haar ooren bestemd gesprek, door ondervraging van vriendinnen, door équivoque gezegden van heeren, enz. enz. En 't gevolg is dat ze, in plaats van de dikwijls treurige en desillusioneerende waarheden van 't leven gewaar te worden op een reine, goede, eerlijke wijze, daarmee vertrouwd geraken van stukje tot brokje, uit dikwijls zéér onzuivere bronnen. Is het dan te verwonderen, - gij heeren die zoovele ongehuwde dames van twijfelachtigen leeftijd belachelijk vindt, - dat zoo menige dier frissche, lieve zeventienjarigen, die eens zoo véél beloofden en zelve zooveel verwachtten van 't leven, een vijftien of twintig jaar later ontaard zijn in de onbehagelijke, bekrompene, onbeduidende, terecht uw spotlust opwekkende oude-jonge-juffrouw? Is de schuld niet aan u, ouders, die haar onvoorbereid, ver-

strikt in leugenvoorstellingen, het wreede leven hebt ingestuurd? Wat hebt gij gemaakt van haar, gij die de verantwoording draagt van het bestaan dier wezens die door *uw* wil werden, en door *uw* zorg bekwaam behoorden te worden gemaakt voor den komenden strijd van elk menschenleven? In plaats van haar te wapenen zooveel in uw macht stond tegen de werkelijkheid, de misschien bitter ontmoedigende maar dan toch eenmaal bestaande werkelijkheid van het toekomstig lot van zoovele vrouwen, hebt gij haar listig gevangen gehouden in één klein cirkelgangetje van niet mogen weten, en niet mogen zeggen, en niet mogen doen. Gij hebt haar geleerd zich te hechten aan allerlei kleinzieligen schijn, in plaats van haar blik te verruimen voor 't wezen der dingen. In plaats van *vrouwen* van haar te maken, hoog-denkende, eerlijk-voelende, zich zelf gevende *vrouwen*, hebt gij haar verwrongen tot akelige modepoppen, tot kapstokken van mooie toiletten en mooie hoeden en mooie mantels, tot ziellooze, beuzelachtige, van 't meest oppervlakkig genot levende schepseltjes, beklagenswaardige caricaturen van hetgeen ze hadden kunnen zijn. En op het intiemste, het heiligste, het alles omvattende gebied dat er is in de ziel der vrouw: op het gebied der *liefde*, wat hebt gij haar geleerd? Niet *liefhebben* hebt gij haar toegelaten te doen, hoog, heilig, rein liefhebben, desnoods zonder wederliefde, desnoods met wegwerpen van dat zoogenaamde “eergevoel” der vrouw. O neen, dat was “onvrouwelijk” hebt gij haar gezegd, en haar daardoor gedwongen zich in stilte te schamen voor haar heiligste, reinste, waarachtigste vrouwengcvoel, er mee om te gaan als met een verborgen kwaal die men liever niet wil bekennen. Daarmee hebt gij het beste dat er was in haar ziel verstikt, en haar frissche meisjes-aanleg verflenst en verdord tot de armzalige pruderie der oude-jongejuffrouw. Maar in plaats van *liefhebben* hebt gij haar 't *huwelijk* aangeprezen, *niet* het liefde-

huwelijk, maar het uit een wereldsch oogpunt zoogenaamd *goede* huwelijk, het huwelijk van geld, naam, positie. Gij hebt haar afgericht tot een jacht maken op het getrouwdevrouw-heeten, maar haar wijsgemaakt dat het onkiesch ware eerlijk te bekennen hoe in *liefde* alleen waarachtig, echt vrouwengeluk is. - Wat dan, tengevolge van uw schuld, wanneer de kansrekening is mislukt, wanneer de dochters ongehuwd blijven, en zich, na deze hoofd en hart ledig latende opvoeding, op zekeren leeftijd bekennen mceten dat er geen uitzicht meer voor hen bestaat nog den een of anderen man machtig te zullen worden? Dan, dank zij die zonde door de ouders aan hen begaan, zijn die meisjes véél rampzaliger dan zij behoefden te zijn. Want, aan den éénen kant, - èn, door de preutsche onwetendheid waarin zij zijn opgevoed ten opzichte van de prozazijde der dingen ná 't huwelijk, èn door de triviale beschouwing die men hun heeft bijgebracht, alsof trouwen en liefde één ware, - benijden zij ongemotiveerd en ten onrechte elke tijdgenoote die er in slaagde wèl het "uitgaan"-doel te bereiken van zich een man veroveren. Omdat het begrip eener heilige, reine, alle conventioneele begrippen vertredende liefde in hen niet is aangekweekt maar gefnuikt, weten zij 't niet hoe *alléén* het zoo uiterst zeldzaam voorkomende liefde-huwelijk wezenlijk benijdbaar is, hoe het nog beter is alléén door het leven te gaan dan zich in den gewonen, alledaagschen zin te binden aan een onbekenden echtgenoot, en daarmee tevens de ontzaggelijke verantwoording op zich te nemen van een daardoor te wekken nieuw geslacht. Zij schamen zich in 't geheim voor hun lot van hun bestemming "gemist" te hebben, maar ze doen dat niet omdat ze zich misdeelden voelen in den intiemen heiligen zin, doch slechts uit den trivialen verachtelijken beweeggrond der jaloezie van vrouw die er niet in is geslaagd in den wedkamp met hare vrien-

dinnen óók een prijs te veroveren, - die is blijven "zitten." En aan den anderen kant, ondanks het drukkend besef dezer teleurstelling, mogen ze zich nog niet eenmaal vrij uiten, moeten ze huichelen tevreden te zijn, en zich te blijven amuseeren. Noodgedrongen moeten ze, om hun lange, eindelooze dagen te vullen, toch de een of andere bezigheid *zoeken;* terwijl ze tot geen enkele behoorlijk, grondig, zijn *voorbereid*.

Zij die uit dien hoofde met zulk een ijver voor de vrouwenvraag strijden hebben zéér zeker groot gelijk, wanneer zij om zulke redenen in de opvoeding van het jonge-meisje grondige ingrijpende verandering verlangen, wanneer zij meenen dat het in haar belang is haar, zoo goed als haar broers, een levensdoel, een levenstaak te geven. Niet maar zoo wat meedoen, in teekenen of muziek, of schilderen, of wat het ook zij, maar flink zich met alle gaven die in haar zijn zich ontwikkelen voor 't een of ander toekomst-doel, dat zij meisjes-lot, zoo goed als jongens-lot! Maar daarneven: Laat niemand vergeten dat het meisje zoo ànders, zoo héél anders is geschapen dan de jongen. Laat er toch zorgvuldig gewaakt worden, opdat het echt-teere-vrouwelijke in haar niet sterve door de al te ruwe aanraking eener verkeerd in praktijk gebrachte emancipatie! Maak nooit de vrouw wijs dat ze hetzelfde *kàn* en hetzelde *is* als de man. Zij is nu eenmaal een zooveel teerder plant dan hij. Geef een sterken Germaanschen eik en een slanken tropischen varenpalm maar eens hetzelfde zonlicht, hetzelfde klimaat, dezelfde verzorging; zult gij ze ooit daardoor beiden aan elkander gelijk maken, vervormen tot gelijk- en gelijksoortige grootheden? Zal niet altijd de eik eik blijven, en de palm palm? Of, erger nog, zal niet misschien de palm sterven, omdat hij de ruwe behandeling, al was die ook bedoeld om hem krachtiger te maken, ten slotte niet vermocht te verdragen? In dien zin bestaat er

gevaar dat het ras der *echte* vrouw zal uitsterven, indien men het stelselmatig schoeien wil op de leest der man-opvoeding.

In zijn oorspronkelijke, onverkrachte type heeft de natuur den man bedoeld te zijn de *meerdere* der vrouw. Hij neemt het initiatief, zij vult aan. Haar hoogste, schoonste, volmaaktste bestemming is te scheppen dóór hem. Niet zichzelve-zijn maar opgaan in hem, in hem die haar persoonlijkheid als het ware absorbeert, dat is haar reinste ideaal van vrouw-mogen-zijn. Laura Marholm met haar ontleding van Sonja Kowalewska's karakter heeft het zoo bijzonder fijn genuanceerd, hoe die door en door vrouwelijke behoefte van zich zelve te effaceeren in een ander, in een manlijk wezen, zich het zuiverst en het eerlijkst openbaart in een bij uitstek onafhankelijk-denkende, hoogontwikkelde, een manlijk beroep bekleedende, met alle vooroordeelen gebroken hebbende vrouw, - maar die daarbij toch hare natuur van *vrouw*-zijn bewaard had. Dáárom ben ik Laura Marholm zoo dankbaar voor de moedige daad van haar boek, omdat ik geloof dat, bij de onder de ‘moderne vrouwen’ heerschende eenzijdigheid op het punt der emancipatie, het bijzonder noodig is het licht óók eens te laten vallen op die zijde der questie, dat de vrouw voor alles en in alles toch maar eene van den man afhankelijke *vrouw* blijft, wier kracht volbracht wordt in hem. Zeker, het is der vrouwelijke sexe volkomen onwaardig dat, vooral in de zoogenaamd beschaafde klasse nog zoo veelvuldig voorkomende type, van onbeduidende, oppervlakkige, coquetteerende, alleen op 't vangen van een man bedachte, van den ernst en de werkelijkheid des levens opzettelijk onwetend gehouden jonge meisje, dat van kind af geen ander ideaal heeft gekend dan ‘zoo goed mogelijk trouwen’, en dat zich dientengevolge, wanneer haar de gelegenheid tot een ‘goed huwelijk’ geboden wordt, blindelings in die onbekende toekomst stort, met even weinig nadenken over hetgeen zij

zelve waagt daarbij, als over hetgeen zij op spel zet met de toekomst harer waarschijnlijk komende kinderen, - die de onschuldige, en daarom 't meest van allen te beklagen slachtoffers zijn van het banale, ja zonder *echte* liefde *onzedelijke* huwelijk. Maar zij die met eerlijke verontwaardiging dit genre willen uitroeien dringen er een ander niet minder onbehagelijk type voor in de plaats, hetzij opzettelijk, hetzij zonder er zich rekenschap van te geven, in hun verblindheid van staren op één punt, gezamenlijk dat der man-vrouw, die dezelfde kundigheden, dezelfde talenten, dezelfde onafhankelijkheid, dezelfde rechten zal bezitten als de man, en die, wat echter juist onmogelijk is, dan ook hetzelfde *gevoels*leven zou kunnen leiden als hij. Indien dit type ooit 'het' type der toekomstvrouw moest worden, ik geloof dat de maatschappij er niet beter om werd maar minder. Want, aangenomen dat dergelijke man-vrouwen, juist door het dooden van de kiem der vrouwelijkheid in hen, *voor zich zelven tevredener* kunnen zijn, een troost, een zegen, een kracht ten goede in 't huwelijksleven en *daardoor* in de maatschappij zijn dezulken zeker *niet*. Zulke vrouwen worden halfslachtige wezens, egoïsten, die enkel maar bedacht zijn op hun eigen behagelijkheid! De èchte vrouw echter kan alleen gelukkig zijn door 't *geven* van haar liefde aan een ander: haar man, haar zoon, die *zij* dáárdoor maakt tot een *zegen* en een *kracht* in de wereld. En wanneer nu slechts aan een héél klein aantal vrouwen het voorrecht gegeven is aldus in dien hoogsten zin te kunnen invloed uitoefenen op de *eigen* omgeving, als echtgenoote of moeder, *allen* bijna hebben we toch een kring om ons van mannen, - van vaders, broers, vrienden, - aan wie onze liefde en toewijding ten goede kan komen. De vloek der tegenwoordige richting is dat *dit* vergeten wordt. De leidsters der vrouwenbeweging leggen te veel den nadruk op het *recht* dat de vrouw heeft om te leven als de man.

Neen, *dàt* is juist onwaar. Niet het leven naar ons *recht*, maar het vervullen van onzen *plicht* is onze *vrouwen*-bestemming? De natuur heeft de vrouw een àndere, een véél zwáárdere levenstaak opgelegd dan aan den man. Zij moge dat hard vinden en er tegen in opstand komen, zij zal het niet anders maken door hare natuur te verkrachten om een man-vrouw te willen worden. Het vrouwenleven is, naar mijn innige overtuiging, meestal een van véél zelfverloochening, véél strijd, véél stille tranen, veel zieleleed, zooals géén mannenziel zich 't voorstellen kan. Maar laat ons, wanneer we nu eenmaal vrouw zijn, in ons lot berusten, en moedig trachten dat leven zoo mooi en zoo waardig mogelijk te dragen, niet het te ontsieren door te willen *schijnen* wat we nu eenmaal niet *zijn* en *nooit* worden zullen: mannen.

In beantwoorde liefde, in een wezenlijk *liefde*-huwelijk, dáárin is het hoogste geluk alleen bestaanbaar voor de vrouw. Maar dat hoogste is, - zooals alle geluk, - slechts voor héél enkele bevoorrechten onzer weggelegd. De meesten moeten het alleen stellen met het kennen van *liefde-leven*. En zij allen zullen het voor zichzelve weten: dáárin is hun verborgen kracht, wat ook hun positie, wàt ook hun werk in 't uiterlijke leven zij. Beklagenswaardig die 't *niet* weten, die misdeeld door 't leven gaan, en, in hun onbekendheid met het hoogste, smalen op wat zij niet mochten ontvangen! Want, geen vrouwen-emancipatie, geen gelijkstelling voor de wet met den man, geen helaas zoo noodzakelijke strijd om het bestaan, kan uitroeien het feit dat de Natuur nu eenmaal zoo gewild heeft, dat de vrouw een *andere*, een zwakkere is dan de man, en dat zij dáárom op elk gebied haar *hoogste* kracht ontwikkelt door liefhebben, - door liefhebben van hèm, - den man.

III.

Tegenover die werkelijk-geleefd hebbende vrouwen uit Laura Marholm's boek stelt mevrouw Goekoop de boekmenschjes van haar Hilda van Suylenburg. - - - -

Hilda van Suylenburg is een tendenz-boek.

De schrijfster heeft blijkbaar een ernstigen arbeid willen leveren die *nut* zou stichten in de ledig-gaande vrouwenwereld. Daarom kwam zij, juist op het oogenblik waarop zij als presidente van het Hoofdbestuur van de Nationale tentoonstelling van Vrouwenarbeid in allerlei richtingen werkzaam was voor de vrouwenzaak, zeer gelukkig met haar boek voor den dag, dat daardoor reeds vóóraf, door de bekendheid van haar naam als vrouw-strijdster, door de positie die zij als zoodanig inneemt, beloofde de aandacht te zullen trekken van een zéér groot aantal vrouwen. - Die belofte is dan ook ruimschoots vervuld. Er is een breede schare van menschen die oppervlakkig lezen, en van dat soort recensenten dat recenseert zooals het groote publiek dat wil, omdat ze anders hun baantje kwijtraken, die blij toejuichen de verschijning van dit schijnbaar 'nuttige' boek, die luide verklaren: 'Kijk, wat mooie ideeën, wat gezonde theorieën voor de toekomst-vrouw! - Wat een *goed* boek!' - En enthousiaste dames, - maar ze waren allen ongehuwde, - heb ik hooren verklaren, in een zich zelf opwinden, dat 'Hilda van Suylenburg' de Negerhut van de vrouwenbeweging is.

Intusschen valt er bij nadere beschouwing op die bewering heel wat af te dingen; want de Negerhut is dóór en dóór waar geschreven, het boek echter van mevrouw Goekoop is dóór en dóór onwaar. De literaire waarde moet hier natuurlijk buiten beschouwing blijven. Heeft in haar lijvigen roman de stof de schrijfster beheerscht, in plaats van de schrijfster de stof, is haar verhaal soms langdradig, onna-

tuurlijk, onsamenhangend, zijn haar karakters geen levende menschen maar dragers van ideeën, dat alles mag men der auteur tot geen verwijt maken. Zij heeft dit voor haar doel over gehad. Want ze wou niet in de eerste plaats een kunstwerk, maar een *nuttig* boek schrijven. Ze wou een boodschap brengen aan de vrouwenwereld. Dat ze voor die boodschap een novellistischen vorm koos was omdat ze vertrouwde, - en de uitkomst heeft bewezen hoe goed ze zag, - dan het meest gelezen te zullen worden. Het komt dus niet in de eerste plaats op den vorm maar op den inhoud van die boodschap aan. Welnu, die inhoud is m.i. in het bijzonder voor nog jonge weinig levenservaring hebbende vrouwen hoogst gevaarlijk.

Want, ik herhaal, het boek is dóór en dóór onwaar.

De er in ontwikkelde ideeën berusten op onwaar-gedachte en onwaar-voorgestelde toestanden en verhoudingen in 't vrouwenleven en in de maatschappij. En daarom zullen ze leiden tot groote désillusie bij menige jonge vrouw, die zich erdoor een gemakkelijke toekomst laat voorspiegelen, - als ze maar *wil zoeken naar een werkkring;* - en die als het *te laat* is zal ontdekken hoe juist het *vinden* van zulk een werkkring niet zoo gemakkelijk is, óók voor de ontwikkelde en begaafde vrouw, als mevr. Goekoop dat voorstelt; en hoe dan nóg die werkkring volstrekt *niet* afdoend bevredigend is voor haar die zich *vrouw* blijft voelen, en niet ontaardt in man-vrouw.

- Hilda van Suylenburg en Corona van Oven zijn, onder een geheele reeks van Haagsche vrouwen en meisjes waarmee mevr. Goekoop ons laat kennis maken, de beide hoofd-figuren, ‘de’ typen van nieuwe vrouwen zooals ze volgens de schrijfster moeten zijn. Hilda is eene in de high-life-wereld bij een zeer oppervlakkigen oom en tante levende jonge dame, die, op een goeden dag, op haar twee en twintigste jaar, bedenkt dat

ze dit ledig en nutteloos leventje toch eigenlijk moede is, en dus maar in de rechten wil gaan studeeren. (!) Hoewel ze nooit Latijn en Grieksch geleerd heeft, en haar oppervlakkige meisjes school-opvoeding, na die wufte uitgaanjaren, ook wel niet veel sporen zal hebben nagelaten in haar hersenen, doet ze toch (in één jaar N.B.) met goed gevolg 't toelatingsexamen voor de academie, en studeert, natuurlijk zonder eenigen tegenspoed, in *drie* jaar af. (!) Vervolgens zien we haar aan 't eind van 't boek nog even terug, in een staat van ideaal-toekomst-geluk, sprekende met een cliente die raad en troost ontvangt na haar ontslag uit de gevangenis, en die opgevolgd wordt door de verschijning van echtgenoot en kindje, voor wie de vrouwelijke advocate ‘alle dagen om 5 uur thee schenkt.’ Voor 't huiselijk geluk vindt mevr. Goekoop zulk een afternoon-tea blijkbaar voldoende, want ze zegt nog uitdrukkelijk er bij ‘dat Maarten en Hilda overdag ieder hun werk hadden, en 's avonds uitgingen om zich aan de kunst of aan de maatschappij te wijden; maar van 5-6 kwamen ze rustig samen tot een praatje.’ (!) Mij dunkt dat dit ideaal-huwelijk méér gelijkt op een onderlinge compagnieschap van twee zich *verstandelijk* verbonden hebbende menschen, dan op de liefde van een vrouw die haar leven *wijdt* aan 't *geluk* van man en kind. - Maar, wat dat kind betreft, - als Hilda met haar baby op schoot zit ziet ze er niet in de eerste plaats als *moeder* haar hef, lekker, mollig kindje, háár kindje in, waaraan ze plichten heeft te vervullen, heilige moederplichten, maar (als een echte man vrouw) ‘een toekomstigen drager van een tipje van de banier der emancipatie’!
- - - -

Men ziet het, volgens mevrouw Goekoop is het nog al gemakkelijk om vrouwelijk-advocaat te worden, terstond praktijk te krijgen, die goed waar te nemen, en, en passant, gelukkig-getrouwd te zijn. Hilda van Suylenburg, die op haar twee en twintigste jaar nog maar een alledaagsche, lediggaande

mondaine is, slaagt heel gemoedelijk in 't maken van een nieuwen weg voor zich, waarop ze natuurlijk géén moeilijkheden, slechts in *ieder* opzicht succes ontmoet! - En nu daarneven Corona van Oven, de vrouwelijke dokter! Die is, wat succes aangaat, nog véél bevoorrechter. We hebben tot hiertoe in ons land nog géén vrouwelijke advocaten, en dus laat zich nog redewisten over de questie hoe zij eventueel door 't publiek zullen worden ontvangen, en in hoeverre dit beroep voor de vrouw past. Maar we hebben wèl reeds lang verscheidene vrouwelijke doktoressen, - en bekwame ook sommigen. Over hun positie in de tegenwoordige maatschappij kunnen we dus wèl eenigszins oordeelen. En dan vraag ik, wáár is er dan nu in werkelijkheid ééne, die ook maar een weinig de positie inneemt, of kàn innemen, welke mevr. Goekoop goedvindt aan hare Corona van Oven toe te kennen? - Deze, in elk opzicht volmaakte, en daardoor hoogst onnatuurlijke jonge dokteres is (N.B.) ‘de’ modedokter van den Haag. Ze is niet alleen de lievelinge van diegenen harer sexe die 't met haar ééns zijn en haar dus ‘uit principe’ begunstigen, o neen, ze wordt aangebeden, en op de handen gedragen, en op diners en tea's verzocht, door 't wufte, gichelende, onbeduidende, aristocratische côterietje, - dat mevr. Goekoop zoo juist beschrijft, - dat van vrouwenarbeid, en vrouwen-roeping niets begrijpt of begrijpen wil, en alleen maar bestaat voor ‘uitgaan’, flirten, zich amuseeren. - En waarom ‘dwepen’ nu deze soort vrouwen, de Ottilies van Heemeren enz., met hun vrouwelijke dokter? - N.B., omdat ze zoo lief en zoo goed en zoo charmeerend en zoo gracielijk, in één woord omdat ze uiterlijk en innerlijk zoo'n ideaal van vrouwelijke deugden en bekoorlijkheden is. Hier rijst de bedenking onmiddellijk, hoe kàn mevrouw Goekoop, - die op allerlei plaatsen bewijst haar eigen sexe wèl te kennen -, terwille van haar zoogenaamd goede doel zoo'n

grove en gevaarlijke onwaarheid willen neerschrijven? Alsof we niet allemaal weten wat een hoofd-ondeugd jaloezie is in 't vrouwelijk karakter! En alsof juist die ondeugd niet het allerweligst tierde in de harten dier mondaine, flirtende, zich amuseerende vrouwen! Alsof niet daarom een vrouwelijke dokter die jong is en er goed uitziet en de charmes harer sexe heeft, juist dáárdoor de afgunst, de antipathie harer wereldsch-gezinde zusters in de hoogste mate zou opwekken! Wel verre van met haar te ‘dwepen’ zouden ze zoo'n ideale vrouw tegenwerken, belasteren, belachelijk trachten te maken waar ze maar konden. Een onvrouwelijke, gebrilde, hoekige blauwkous, maar die bijzonder knap is in haar vak, die zullen ze misschien genadig protegeeren; maar een mooi, imponeerend jongmeisje, dat bovendien een knappe dokteres is, wordt *gehaat* door de banale vrouwen-meerderheid, juist omdàt ze zoo hoog boven hen uitsteekt in alle opzichten.

Zie dàt is waarheid, troostelooze waarheid helaas, maar dàt is het toch wat de vrouw die den moed heeft voor dokter te gaan studeeren behoort te bedenken, vóór zij zich aan de dure studie waagt. - Nog bovendien, wat een onmogelijke voorstelling is die heele magnifique dokters-carrière van Corona van Oven! Het is immers ondenkbaar dat ooit een vrouw een drukke mode-praktijk zou kunnen krijgen, zooals een man-collega die heeft, - die de beiden sexen onder zijn patiënten telt! Uit den aard van haar *vrouw*-zijn *moet* de werkkring der vrouwelijke dokter *altijd* een veel meer bescheidene, eene op den *achter*grond blijven. - Maar juist door die valsche de-eerzucht-prikkelende voorstelling van Corona's succes als modedokter wordt zij zoo onverantwoordelijk-gevaarlijk. Want het spreekt van zelf dat heel veel van 't gewone soort lezeressen er zich bij zullen denken: ‘Als 't zoo plezierig en zoo interessant en zoo rijk-makend is

vrouw-dokter te worden, dan ga ik ook studeeren voor arts.' - En als ze dan misschien hun heele kleine kapitaaltje hebben verbruikt voor de kostbare opleiding van dat vak, en ze vestigen zich ergens vol verwachting van de hun voorgespiegelde Corona-loopbaan, dan krijgen ze hoogstwaarschijnlijk geene, of slechts armen- en bussen- en hospitaalpraktijk, meest nog hun bezorgd door de protectie van een professor of welwillend man-collega. Zie, dan is hun jeugd voorbij, en hun luttel fortuintje verbruikt, - en de désillusie die dan komt is voor rekening van Corona van Oven, of liever van haar formeerster: Mevrouw Goekoop. Voor dien *grooten* factor van teleurstelling en tegenspoed is echter in het boek dezer éénzijdige wegwijster géén plaats. Naar háár voorstelling kan *iedere* vrouw die ernstig een werkkring zoekt, er eene die bevredigt *vinden*. Zoo b.v. Marguérite van Arkel, - een arme freule die een paar examens doet, - en daarom voortaan héél onafhankelijk kan leven van 't geven van wat privaatlessen. (En dat N.B. in dézen tijd waarin er véél te véél onderwijzeressen zijn, zoodat ook de bekwaamsten groote moeite hebben privaatlessen te bekomen, en zeker niet daarvan alleen kunnen leven.) Dan Isabelle Pankaert, - ook een arme freule, - die het vervelend begint te vinden altijd voor haar moeder en broer meid te spelen om later van den laatste afhankelijk te zullen zijn wat het finantieele betreft; en bij wie men een stem ontdekt zóó prachtig, dat ze voortaan als concert-zangeres haar brood kan verdienen, en haar moeder 't leven veraangenamen (!) - Ik ken in de werkelijkheid héél wat dergelijke Isabelles, die inderdaad diep beklagenswaardig zijn. Maar de questie is juist dat ze niet weten hoe zich te helpen, *omdat ze geen schitterende gaven bezitten*. In werkelijkheid hebben ze géén prachtige stemmen, of andere uitblinkende talenten, zijn ze meestal *middelmatigheden*. En juist voor die middelmatigheden is het, met den

besten *wil*, dikwijls onmogelijk een baantje te vinden, vooral in den beschaafden stand. Voor middelmatige *mannen* zijn allerlei staats- en particuliere betrekkingen open. Voor middelmatige *vrouwen* sluit de Staat, en sluiten óók de particulieren, hun deur - om hun vrouw-zijn. Zoo is er o.a. ook nog een juffrouw Bertha in Hilda van Suylenburg, die wordt opgeleid voor candidaat-notaris. Als ze klaar is wordt ze terstond bereidwillig op een groot kantoor, onder allerlei heeren, geplaatst. Alweer *on*waar voorgesteld. Want in 't werkelijke leven zouden de meeste notarissen liever gemakshalve een middelmatigen man-candidaat-notaris op hun kantoor nemen, dan een bekwame vrouw-dito. Het sexeverschil wordt in zoo'n geval lastig gevonden, omdat heeren onder elkaar vrijer zijn, in rooken, gesprekken etc.; en daarom wordt de vrouw, ondanks haar akten en diplomas, in 9 van 10 gevallen naar huis gestuurd met: ‘Dank u, we hebben liever een man.’ - Och, als de vrouwenquestie zoo gemakkelijke ware op te lossen als mevrouw Goekoop het doet in haar tendenzboek! - Waar blijft ze echter met die overgroote meerderheid die gedoemd is een nutteloos bestaan voort te sleepen, uit gebrek aan bezigheid, uit niet-weten-wát te beginnen met haar *bescheiden* talentjes! De bijzonder begaafden vinden hun weg *altijd* wel, met of zonder emancipatie; zóó is 't steeds geweest. Wie wezenlijk een grooten drang tot vooruitkomen in zich heeft die kòmt er ook wel. Maar we moeten als *regel* rekening houden met de meerderheid van *gewone* menschen, niet met de uitzonderingen. En de *gewone* vrouw is een middelmatigheid zoo goed als de man dat is. Juist daarom is nog een ernstig gevaar in mevrouw Goekoop's werk, dat heel veel vrouwen zich nu zullen gaan inbeelden iets heel bijzonders te zijn en Hilda's en Corona's te kunnen worden, en, terwille van die ijdele illusie, hun naaste plichten van héél nederige zelfverloochening zullen gaan verwaarloozen, om een poging te doen tot het zich scheppen van

zoo'n mooien ‘werkkring’, - die in werkelijkheid jammerlijk mislukt. - Ik heb lust nóg een paar aanhalingen te doen der onjuiste voorstellingen, die mevrouw Goekoop, om kracht bij te zetten aan haar gevaarlijke redeneeringen, opeenstapelt. Zoo zegt zij blz. 75 1ste deel (1ste druk), dat een jong meisje aan een vrouwelijke dokter alles wat haar intiemste-zijn betreft zoo veel gemakkelijker zal kunnen vertellen dan aan een man, ‘net als ze aan een oudere zuster 't doen zou.’ Maar die vergelijking is weer zoo dóór en dóór onwaar. Want de meeste meisjes zeggen juist dat ze aan *oudere zusters* veel *minder* vertellen kunnen dan aan anderen, óók al zijn ze overigens op heel zusterlijken voet. En wat nu die questie van den man-dokter aangaat, juist het ver*schil* van sexe maakt dat de vrouw zich door den man méér laat raden, leiden, imponeeren, te hulpe komen, dan door eene harer eigen sexe, omdat zij den man méér vertrouwt dan de vrouw, en hem eerder gehoorzaamt. Maar ook op elk ander gebied kan er tusschen man en vrouw een eerlijke, vriendschappelijke *vertrouwelijk*heid bestaan, waarvan een *andere* kracht uitgaat dan van diezelfde vertrouwelijkheid tusschen twee van dezelfde sexe. Dat is het niet weg te redeneeren, door de natuur gewilde geslachtsverschil, dat nóódig is om elkander aan te vullen. - Nog een ander voorbeeld van onwaarheid! Op blz. 189 1ste deel (1ste druk) betuigt mevrouw Goekoop dat de niet-werkende, in ledigheid haar tijd verbeuzelende vrouw dáárdoor ongelukkig en onbevredigd wordt; ‘*omdat zij te veel tijd heeft tot denken*.’ Maar is dit niet in verbloemde, leven-schijnbaar-opwekkende taal het feit *erkennen*, dat dus de vrouw in den grond ook werkelijk ongelukkig *is*, en het voor zich zelve zich bewust wordt *dóór denken*. Wordt dat zoo mooi en nuttig aangeprezen zoeken van *werk* dan niet ten slotte, door mevrouw Goekoop zelve, verlaagd tot een morphinepoeder om maar *niet* te denken, om maar voort te leven in één sleur van plicht-

jes, *niet* om nuttig en daardoor *gelukkig* te zijn, maar om zich zelve het *denken* te beletten door zich physiek moe-maken?

En weer een voorbeeld! Mevrouw Goekoop betuigt dat ze volstrekt niet wil bewerken gelijkstelling van man en vrouw als individuen, dat ze gaarne toegeeft hoe die twee verschillend gemaakt zijn. Maar intusschen vertelt zij blz. 214 (1ste druk), - voorspellend een geluksstaat, - dat men daarin niet meer vragen zal, is deze *man* of deze *vrouw*, maar alleen is deze *persoonlijkheid* geschikt voor den arbeid? Volgt niet daaruit dat het wel degelijk een ideaal is, - en dat is consequent ook, - van mevr. Goekoop, dat het sexe-verschil zal verdwijnen, dat de man en de vrouw zullen versmelten in arbeidende 'persoonlijkheden'? Eindelijk, - mevr. Goekoop spreekt zich zelve tegen met haar argumenten. Zoo maakt zij er der tegenpartij een verwijt van dat deze altijd van 'de vrouw,' van 'het' vrouwelijke spreekt, alsof er onder de vrouwen niet oneindige varieteiten waren. En ten bewijze daarvan haalt ze een paar bladzijden vol van uiteenloopende vrouwen-karakters aan. Alsof dat iets bewees. Dat we niet allen op elkaar gelijken, mannen noch vrouwen onderling, dat we producten zijn onzer verschillende omstandigheden en opvoeding en geboorte, dat ziet iedereen rondom zich. Maar er is een zeker iets dat algemeen typisch-vrouwelijk, of karakteristiek-manlijk blijft, een iets dat dikwijls door de beschaving en de opvoeding is verkracht en ontaard, maar dat in de echte, oorspronkelijk soort steeds *kenmerk* is. Men ziet dit in het planten- en dierenrijk evengoed. Ge kunt iets zoogenaamd veredelen of ontwikkelen tot een schijnbaar heel ander bloempje, of heel ander ras dan het eerste oorspronkelijke. Maar dan hebt ge kunst, namaak verkregen, niet meer de echte natuur. - En zoo zijn er wel degelijk in de vrouw enkele gevoels-eigenschappen die kenmerkend voor haar geslacht blijven. - En dat mevrouw Goekoop dit eigenlijk ook wèl weet bewijst zij door in haar eigen

redeneeringen óók telkens te praten van ‘de vrouw’ in 't algemeen genomen. Zij kent b.v. ‘der vrouw’ evenveel verstand, en energie en werklust toe als ‘de man’ die heeft. En met zulke uitdrukkingen gooit zij haar eigen gebouw omver.

- Maar het allerergst zondigt mevr. Goekoop als *vrouw*, - als de echte vrouw die zij had *moeten* zijn ware zij een eerlijke Laura Marholm, - in de onvergefelijke fout die zij begaat door Corona's doen in de scène tusschen haar en Frank. Hier schiet de vrouwelijke kennis van 't vrouwenhart ten eenenmale te kort, en heeft alleen het droge betoogen-willen meegesproken. Ik heb vrouwen, die overigens ‘Hilda van Suylenburg’ een mooi boek vinden, op dit punt hooren toegeven dat mevrouw Goekoop van het liefdewezen dat de echte vrouw kenmerkt geen flauw begrip heeft, - òf, - willen we voor haar zelve hopen, - stelselmatig het bestaan van zulk liefde-wezen in de vrouw-natuur wil loochenen, om haar verstandstheorieën te doen zegevieren.

De scène waarvan ik spreek is het zwaartepunt, de ure der beslissing, in Corona van Oven's leven. Frank, een artist, dien zij op reis leerde kennen en liefhebben, is gehuwd, gekoppeld liever gezegd, toen hij nog héél jong was, aan een vrouw die niet voor hem past. Van tijd tot tijd komt hij Corona even in den Haag opzoeken, - hij woont in Parijs, - en dan gaan ze geheel op in geestelijke, reine liefde. Maar nu, met het vooruitzicht eener lange scheiding vóor zich, stelt hij haar voor hem te volgen naar 't buitenland, in vrije liefde te leven samen, omdat zijn wettelijke vrouw niet *wil* scheiden. Indien Corona daarop eenvoudig ja gezegd had zou zij 't meest vrouwelijk-natuurlijk gehandeld hebben, in dat oogenblik, in háár onafhankelijke positie. Maar dàt kon mevr. Goekoop haar volmaakte heldin niet laten doen. Want, we willen 't niet vergeten, we lezen een *tendenz*boek. Corona moet ons een *voorbeeld* geven. Goed, maar waarom haar dan niet laten antwoorden

het *wezenlijke* argument van héél véél vrouwen, die beweren dat vrije liefde, gebouwd op een onwettige maatschappelijke verhouding, niet voeren kán tot duurzaam geluk óók bij wezenlijk elkaar liefhebben. Indien Corona dàt geantwoord had, indien zij had gezegd dat zij, om haar Frank niet nòg ongelukkiger te maken, weigeren moest zijn verlangen om *zijnentwil*, dàn ware zij liefhebbende vrouw gebleven. En dan was er in dit geval bovendien nog een zoo heerlijkmooi argument geweest: - het kind, - Franks kind! - Als Corona een echte, liefhebbende vrouw ware geweest, eene met hoog-ontwikkeld, fijn vrouwgevoel, dan had zij geantwoord: 'Ter wille van dat kind, dat blijven moet bij de slechte moeder, mogen we niet ons geluk zelfzuchtig zoeken. Want dat kind zal van haar leeren den vader te minachten, zal ook missen voortaan diens opvoeding, die nu een tegenwicht is voor die der wufte moeder. Dat kind, - het kind van den man dien ik liefheb, - wil *ik* niet ongelukkig maken.' - Zóó kan een vrouw die met haar hééle ziel liefheeft, maar heel hoog staat en héél veel weet op te offeren voor haar plicht, handelen. En daarom had Corona in dit tendenzboek een weigerend antwoord kúnnen geven, en toch echte-vrouw kunnen, zijn. - Maar nu! Zij weet niet wat liefhebben is. Zij is een akelig verstandswezen, een, - mevr. Goekoop vergeve mij de harde uitdrukking, - een oneer voor haar geslacht bij deze heilige gelegenheid. Want zij redeneert en argumenteert met koude woorden, als een akelige vrouwen-rechtstrijdster, zonder vrouwengevoel. Uitdrukkelijk verklaart zij dat geen enkel bezwaar tegen de vrije-liefde-verhouding haar weerhoudt, dat zij gelooft hoe integendeel die hun beider geluk zou bevorderen. Het kind noemt ze niet eens, denkt er niet aan. Maar ze weigert; - als een echte manvrouw -, zonder één oogenblik van strijd en zwakte - 'omdat ze een voorbeeld moet zijn voor de vrouwen rondom haar', omdat het de vrouwenbe-

weging in discrediet zou brengen als zij, de gevierde, de reine Corona van Oven, met een man ‘wegliep.’ Dit nu is *onzin*. Het is kleinzielig- en belachelijk. Géén wàre vrouw die warm liefheeft zal op zoo'n heilig oogenblik háár geluk en dat van den man dien zij liefheeft opofferen, om de *praatjes*, die aan de zaak der vrouwenbeweging kwaad zouden kunnen doen. In 't werkelijke leven is méér dan eene héél geëmancipeerde vrouw, zoodra het haar liefde gold, onmiddellijk bezweken waar het zulk een keuze betrof, juist òmdat zij vrouw was die eerlijk liefhad. En met recht ook. Waarom het *persoonlijk* geluk prijsgeven om de mogelijke *praatjes* die er van kunnen komen in ‘de wereld.’ Alsof niet alle praatjes gauw genoeg doodbloeden, en Corona, - en haar ‘voorbeeld’, - en haar ‘invloed’ - niet na enkele weken totaal vergeten zouden zijn geweest, - voor een nieuw schandaaltje? Neen - óók uit een tendenz-boek-oogpunt, - had Corona alléén dan reden Franks voorstel af te wijzen wanneer zij geloofde hem daardoor gelukkiger te zullen maken dan door een hem volgen. Waar zij echter uitdrukkelijk verklaart in dit opzicht niet te twijfelen aan zijn geluk, daar is haar weigering in àlle opzichten onverdedigbaar. Want, óók uit een ‘nuttigheids’ oogpunt, is het véél beter één mensch gelukkig te maken en dóór hem der maatschappij ten zegen te zijn (aan wie zijn kracht, en eventueel die zijner tot goede menschen opgevoede kinderen ten goede komt), dan een ‘voorbeeld’ te willen wezen voor een troep onbeduidende, met zich zelven verlegen meisjes, die van daag met deze en morgen met die dwepen, tot huwelijk of een andere ernstige taak hun van zelf vasten grond onder de voeten geeft. Het antwoord van Corona is kleinzielig-hoogmoedig-bekrompen, en bewijst dat ze wel veel eigenwaan had maar géén ware liefde kende, en dus geen echte vrouw was. - Intusschen past het in 't kader van mevrouw Goekoops boek, dat de ijskoude deugd harer Corona behoorlijk beloond wordt. Al de vrouwen

immers die maar braaf zoogenaamd ‘hun plicht doen’ -, daarin schuilt m.i. juist het gróóte gevaar -, krijgen tenslotte in ‘Hilda van Suylenburg’ den *prijs* der braafheid! In dit bijzonder geval is hetgeen hier Corona toebedeeld wordt al zoo onnatuurlijk mogelijk gedacht. Zij ontvangt niet meer of minder dan Franks kind ter opvoeding. De eigen moeder - die in werkelijkheid natuurlijk mateloos jaloersch op eene Corona zou zijn - vindt dit héél goed. En, wat nog ondenkbaarder is, ná Franks dood berust deze er in dat het kind voor goed bij Corona blijft. - Menschen die een beetje levenservaring hebben weten wel dat zulke ideale dingen in wezenlijkheid niet gebeuren, en dat een dergelijke ontaarde moeder véél liever haar kind op kostschool, of wáár ook, zou brengen, dan het passief cadeau doen aan hare mededingster. - Maar zulke leugen-voorstellingen zijn een groot gevaar voor onervaren meisjes, die uit dergelijke valsche voorspiegeling der dingen allicht tot de conclusie zullen geraken, hoe ze in elk geval wel niet álles maar dan toch véél van het leven erlangen, als ze maar zoo goed en voorbeeldig handelen als die brave Corona van Oven. - Ja, ik zou het daarom met alle kracht willen uitroepen: boeken als ‘Hilda van Suylenburg’ leiden op hoogst gevaarlijk dwaalspoor. Want ze verkrachten *waarheid*. Een tendenzboek dat *goed* wil doen moet vóór en boven alles en in alles wáár blijven. Juist dáárom is het schrijven van een wezenlijknut-stichtenden roman misschien het moeilijkste wat er is. Maar mevrouw Goekoop, in haar verblinding en eenzijdig-zien, is voortdurend *onwaar*. Ze spot er ergens mee dat men het ‘de roeping’ eener getrouwde vrouw noemt ‘haar huishouden te doen’, en vraagt daarom ironisch, of goede keukenmeiden en een wel-ingericht dienstpersoneel dan àl den tijd vereischen moeten der gehuwde vrouw. Ik beklaag haar, die zelve gehuwd is, wanneer zij 't nog niet weet dat er dingen zijn die nooit

gehuurde hulp, hoe volkomen ook, in de plaats der echtgenoote kan verrichten, dat er een zeker charme is in het waarachtig *huisvrouw* (niet huishoudster) wezen, waardoor de man dagelijks meer zijn gade leert waardeeren en liefhebben, en dat alléén van háárzelve, niet van bedienden, uitgaan kàn. - En nog een andere verkrachting der waarheid veroorlooft zij zich, naar aanleiding van juffrouw Bertha's besluit om voor het candidaat-notarisschap te bedanken ‘uit vrees dat het kantoorleven haar leelijker zou maken’; waar zij beweert dat zulk een leven van opsluiting géén invloed hoegenaamd heeft op het uiterlijk der vrouw. Om die bewering te staven kiest zij den trivialen weg van twee uitersten tegenover elkander te stellen, namelijk een dier typen met een slanke gestalte en een rosig teint die overal mooi en frisch blijven, en daartegenover een dóór en dóór leelijk, plomp en dik, vaaltintig, uiterlijk-misdeeld meisje; dat natuurlijk ook als het rijkste en meest gesoigneerde freuletje toch leelijk zou zijn gebleven. - Maar tusschen zulke uitersten in bestaat een heele schare van werkende vrouwen wien iedereen de gevolgen van het zware leven kan aanzien, en van wie baar doktoren het ook getuigen, hoe haar arbeid, dikwijls juist haar geestes-arbeid, haar lichaam knakt. Het is immers ook een niet te ontkennen *feit* dat de vrouw physiek geheel anders is geschapen dan de man; en het laat dus zich waarlijk gemakkelijk genoeg begrijpen, dat ingespannen uren-aaneen zitten werken op een kantoor, of het verrichten van zwaren hersen-arbeid, dikwijls een knak moet toebrengen aan hare gezondheid. - Wanneer men dan ook, over het algemeen genomen, die vrouwen die de gelegenheid hebben slechts voor haar schoonheid te leven en zich behoorlijk rust te gunnen, vergelijkt met de overigen die leven in een tredmolen van harden arbeid, dan staat het vast, dat de eersten veel langer frisch en mooi en rosig-getint blijven dan de laatsten. Ik zeg niet dat *dit* een grond mag zijn

om, waar het voor 't dagelijksch broodig nóódig is, *niet* te arbeiden zoo hard mogelijk, ik kom echter slechts tegen de *onware* voorstelling op in ‘Hilda van Suylenburg’, alsof aan die plichtsvervulling géén schaduwzijde van mogelijk leelijkworden verbonden zou zijn. - O 't is zoo'n gemakkelijke manier van tendenz-boeken schrijven, zulk heenglijden over al de ernstige bezwaren van de werkelijkheid, zulk werken met tooneelpoppen in plaats van met levende menschen. Dat alles druischt echter vierkant in tegen de droeve, brutale realiteit van 't leven der vrouw. En daarom is zulks doen hoogst *on*nuttig en gevaarlijk.

Zeker, er staat ook veel behartigenswaardigs in ‘Hilda van Suylenburg’, veel dat mooi is gevoeld en goed is gezegd. En negatief nut heeft het boek misschien in dien zin, dat het nietige en onbeduidende van het Haagsche jongemeisjesleven goed is weergegeven, als een uitstekende waarschuwing waar het ten slotte toe leidt. Eugénie van der Starren, de moede acht-en-twintigjarige, die nog maar steeds ‘uitgaat,’ en doen blijft alsof ze zich amuseert, terwijl ze in den grond zich zoo nameloos verveelt, en smacht, als eenig mogelijke oplossing van haar leven, naar ‘het’ huwelijk, is prachtig geteekend, en evenzeer geldt dit van het verachtelijke flirten der zuster, die de eene goede partij opoffert aan een andere die nóg voornamer is. Zulke quasi ‘fatsoenlijke’ toestanden te ontleden is een goed werk, dat misschien menig jong meisje bijtijds tot nadenken zal brengen over wat zij maakt van haar leven. En ik stel mij voor dat dit haar méér goed zal doen, dan haar valsche voorstellingen trachten bij te brengen van ideaal-doktoressen en ideaal-advocaten, die nergens bestaan, en kunnen bestaan. Trouwens, het *is* ook gemakkelijker de fouten in de bestaande wereld af te beelden, dan aan te geven hoe de verbeterde toekomst zijn moet. Want we weten meestal wel wat niet goed is, maar we zien daarom nog niet hoe

we verbeteren moeten. Daarom had mevrouw Goekoop beter en eerlijker werk geleverd wanneer zij zich bepaald had tot de eenvoudige schildering van 't zinledige, geestdoodende en schijnheilige van 't zoogenaamde beschaafde vrouwen-bestaan. Dan ware haar boek inderdaad een ernstige waarschuwing geweest voor lichtzinnige ouders en wufte jonge meisjes. Zoo is een andere hedendaagsche vrouw, Gabriele Reuter, te werk gegaan met haar ‘Aus guter Familie’, dat schildert het te gronde gaan van een goed-aangelegde vrouwennatuur, tengevolge eener verkeerde opvoeding. De indruk dien deze roman nalaat is, dat het tegenwoordig vrouwenlot hoogsttreurig en demoraliseerend moet genoemd worden in menig geval. Maar hóe dat te verbeteren zal zijn, dat laat de auteur wijselijk aan het oordeel en de omstandigheden van iedere lezeres, individueel, over. Mevrouw Goekoop echter wil veel te veel bewijzen. Ze wil ons, - en dit zeer terecht, - laten opmerken wat niet goed is. Maar daarneven laat ze nu voor onze oogen vrouwfiguren flikkeren van verblindende volmaaktheid, vrouwelijke artsen en advocaten en zangeressen, in ondenkbaar ideale positieën. Zulk overdreven knoeien met de waarheid richt bij hen die zelve beter weten van 't leven niets uit; zij weten 't wel hoe het in de werkelijkheid heel anders toegaat voor de vrouw, óók voor de begaafde vrouw. Maar bij hen die nog jong en onervaren zijn en 't leven nog niet kennen, sticht zulke ‘nuttige’ lectuur groot kwaad. Zij stormen vol illusies de wereld in, en meenen als ze ‘Hilda van Suylenburg’ gelezen hebben ter goeder trouw, dat het hun nu ook gelukken zal ‘Corona's’ te worden, die wonen in 't Lange Voorhout, en een mooie praktijk bezitten, en zich laten vereeren door een reeks van vrouwelijke aanbidsters uit de hoogste standen; of wel Hilda's, die eerst prettig ‘uitgaan’, vervolgens en passant zoo maar even een zwaar examen doen (waarvoor knappe jongens jarenlang op een gymnasium werken), en die

eindelijk, nadat zij op dezelfde vlugge manier advocaat zijn geworden, nog in 't huwelijk treden met een ideaal echtgenoot, en een ideaal kindje krijgen, - dat voortaan ‘een tipje van de banier der emancipatie zal helpen dragen.’ - Ik voor mij zou daarom aan een helder-denkend, niet geëxalteerd, verstandelijk goed ontwikkeld jong-meisje nog liever een zoogenaamd zedeloos romannetje in handen geven, waarvan zij ten minste weet wat ze er van moet verwachten, dan haar een dergelijk ‘nuttig’ boek aanbevelen, dat bestemd is om haar goeds te leeren, maar haar in werkelijkheid slechts onwaarheid en onvrouwelijkheid predikt, en, in plaats van haar geluk te bevorderen, haar slechts désillusie of erger nog zal bereiden.

Laura Marholm heeft getracht de wonde in het vrouwenbestaan te peilen, mevrouw Goekoop meent het universeel geneesmiddel te hebben gevonden door het der vrouw toe te roepen: ‘Werk, maak u nuttig, ontwikkel uw gaven, zoek bezigheid.’ Ik geef haar volkomen gelijk, dat lediggang, verveling, of enkel voor ‘uitgaan’ en visites-maken leven, voor de verouderende vrouw de beste middelen zijn om zich onbevredigd en ongelukkig te gaan gevoelen. Maar, zoo het vinden van een drukken werkkring, een ernstige levenstaak, een veeleischend beroep, zoo het beoefenen van een wetenschap of het dienen der kunst, haar leven min of meer kan vervullen en haar berusting leeren in haar lot, haar *gelukkig* maken kan dat alles haar niet, - haar *gelukkig* maken kan alleen het stil zich gevende liefde-leven in haar eigen gezin. Is dat geluk slechts voor de minderheid onzer weggelegd, - de overigen doen wijzer de waarheid eerlijk onder de oogen te zien in plaats van zichzelven en anderen te willen bedriegen door een vertoon van *schijn*-geluk, dat, - Sonja Kowalewska en Marie Baschkirtzew, en iedere zelfstandige vrouw die eerlijk en echt *vrouw* gebleven is getuigen het, - in den grond *niet* bestaat.